

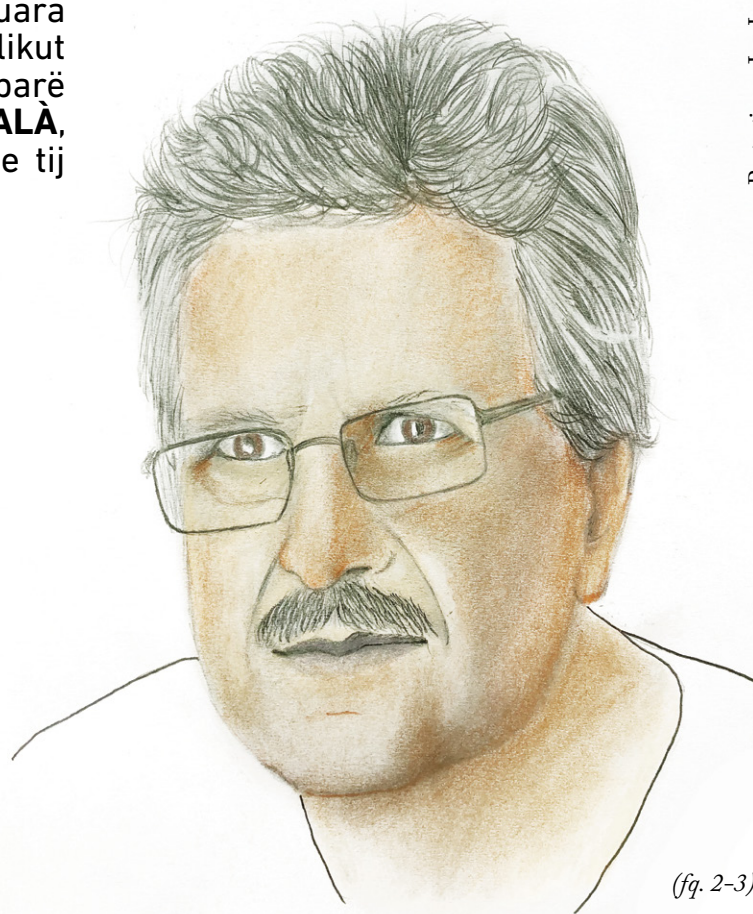
U hap të enjten, 27 qershor, në Fano ekspozita e re e "Passaggi" kushtuar prozës artistike: "Europa / Mediterranea, Passaggi ad Est". Katër takimet e parashikuara kanë për qëllim të zgjerojnë ofertat kulturore të festivalit dhe t'i shfaqin publikut një realitet të ndryshëm, duke ftuar autorë që vijnë nga Ballkani. I ftuari i parë ishte Bashkim Shehu, shkrimtar shqiptar i cili, së bashku me **MATTEO MANDALÀ**, profesor i letërsisë shqipe në Universitetin e Palermos, paraqiti romanin e tij "Loja, shembja e qiellit".

BASHKIM SHEHU

**Kam filluar me tregime të
shkurtra nën ndikimin e Kafkës,
por tani shkruaj krejt ndryshe**

Bisedoi: Jessica Chia

(La Lettura, Corriere della Sera, 23 qershor 2019)

Portreti nga Ina Lajthia

(fq. 2-3)

FORUMI MBI PËRKTHIMIN

NË SHPIRT TË PËRKTHIMIT

nga Anxhela Çikopano

(fq. 13)

Kur Milto S. Gurra takoi Maksim Gorkin

nga Hyjni Ceka

(fq. 5)

PIRO MISHA EMËROHET DREJTORI I BIBLIOTEKËS KOMBËTARE

Arkiv/6 janar 1935, "Dita e ujit të bekuar",
xhirimi i parë me kamera

(fq. 12)

Fatmir Koçi me filmin "Elvis walks home"
vlerësohet në Portugali

(fq. 11)

"Kanuni i Gruas", tetë aktore nga Kosova
në skenën e Teatrit Kombëtar

(fq. 13)

"Doktor Shuster" shfaqet në Teatrin e Korçës

(fq. 12)

LETËRSIA PËR FËMIJË QË KA MBIJETUAR NGA IDEALIZMI I AUTORËVE

nga Rudina Çupi

KËNGA E POETIT

Arben
Dedja

BIBLIOTEKË

PO UNË?

Andreas
Dushi

ZËRI SHPOTITËS I METAMORFOZËS SUNDUESE

Rreth romanit "Metamorfoza
e një kryeqyteti" të shkrimtarit
Ylljet Aliçka

Nga Visar Zhiti

(Fq. 6)

SHEKULLI XX: EPOKA E DYSHIMIT

KRIZË E REALIZMIT,
KRIZË E ROMANIT?

(fq. 14)

nga Pierre Chartier

Bashkim Shehu

Kam filluar të shkruaj tregime të shkurtra nën ndikimin e Kafkës por tani shkruaj krejt ndryshe

Intervista u botua italisht në revistën *La Lettura, Corriere della Sera*, 23 qershor 2019, f. 62-63.

Bisedoi: Jessica Chia

Romani juaj “Loja, shembja e qiellit” tani u botua në Itali nga shtëpia botuese “Rubbettino”. A mund të na ndihmoni të kuptojmë kontekstin historik në të cilin vendoset romani? Cilat janë ngjarjet historike kryesore përmes të cilave lëvizin personazhet?

Nga pikëpamja stilistiko-gjuhësore në roman dallohet përdorimi i foljeve në të shkuarën historike të rrëfimit dhe në të tashmen historike. Përmes së shkuarës historike përshkruhen një sërë ngjarjesh të mbrapshta, si p.sh. përndjekja e Kishës Katolike gjatë viteve të para të regjimit komunist, fill pas luftës, si edhe në vitin 1967 kur fetë u shpallën jashtë ligjit dhe Shqipëria u bë zyrtarisht një shtet ateist. Këtu hyn edhe përndjekja e ushtarakëve të lartë gjatë spastrimeve që u kryen në ushtri në vitet ’70, si pasojë e frikës paranojake të

diktatorit nga një komplot ushtarak kundër tij. E tashmja historike e romanit i rezervohet periudhës paskomuniste, me dukuritë e veta sociale që shërbejnë si sfond për personazhet, me anarkinë shoqërore, pjesa tjetër është fryt i fantazisë.

A është ky roman një lloj autobiografie? Pse vendosët të shkruani pikërisht për këto subjekte? Kur u bëtë shkrimtar?

Çdo roman është një lloj autobiografie. Sikurse thotë Borges, vizatojmë në pluhur si në ëndërr, pastaj zbulojmë se kemi vizatuar autoportretin tonë. Në rastin e librit tim, nuk kemi të bëjmë me një roman autobiografik. Është një trillim letrar me elemente të pashmangshme autobiografike, herë të vetëdijshme, paçka se të

paqëllimta, herë të pavetëdijshme. Mirëpo kjo nuk ngre peshë në letërsi. Rëndësi ka romani, jo autori. Unë nuk kam marrë kurrë vendime paraprake për të shkruar ç’kam shkruar. Shkrimi thjesht ka ardhur në mënyrë spontane. Në rastin konkret shkrimi i këtij romani lindi nga takimi ose nga mbivendosja e dy imazheve prej dy librave të ndryshëm që kam lexuar pak a shumë në të njëjtën kohë. I pari është libri me kujtime i një prifti françeskan, At Zef Pllumit, që është botuar edhe në Itali. Aty rrëfëhet se si në një çast të dhënë pas torturave të radhës, At Zef Pllumi e pyet veten nëse do të vinte një ditë që xhelati i tij komunist të urrehej nga fëmijët e tij, a së paku nga fëmijët e fëmijëve. Kur po lexoja ato radhë m’u duk sikur isha bashkë me Zef Pllumin në burg dhe ai po më rrëfente mundimet që përshkruan në librin e tij. Libri tjetër është një roman i njërit prej shkrimtarëve të mi më të dashur bashkëkohorë, Roberto Bolaño, me titullin *Nocturno de Chile*. Më vonë e përktheva shqip këtë roman bashkë me gruan time, por asokohe e lexova për herë të parë njëkohësisht me kujtimet e At Zef Pllumit. Rreshtat e parë të romanit të Bolaño-s patën një efekt të jashtëzakonshëm tek unë, diçka si një epifani poetike, siç e ka quajtur James Joyce: pikërisht atë epifani përshkruaj në rreshtat e fundit të librit tim. Tani, që të vijmë te pyetja juaj e tretë, a më mirë të themi te pjesa e tretë e pyetjes suaj të dytë, kam përshtypjen se kam qenë gjithmonë shkrimtar. Gjithsesi, kam filluar të shkruaj në moshë shumë të re, rreth 17 vjeç: tregime të shkurtra, si prozat e shkurtra të Kafkës dhe nën ndikimin e Kafkës. Ende sot më ka mbetur përshtypja e thellë prej Kafkës, por tani shkruaj në mënyrë krejt të ndryshme. Shkrimi për mua është një kërkim i gjatë, por jo në kuptimin sipërfaqësor të eksperimentit. Ai kërkim do të përfundojë vetëm kur unë të resht së shkruari.

Libri juaj është përkthyer në italisht me titullin *La rivincita* (shpagimi). Ç’është “shpagimi” për ju? A mendoni se keni pasur drejtësi në jetën tuaj? Po viktimat e komunizmit a kanë pasur drejtësi?

Për mua “shpagimi” është një shpagim poetik që, në fakt, është i vetmi shpagim i pranueshëm. Nuk besoj se mund të ketë drejtësi në shoqërinë njerëzore. Nuk besoj te drejtësia, por besoj te lufta kundër padrejtësisë. Këtu e kam fjalën për drejtësinë në parim. Personalisht, mendoj se e kam marrë shpagimin. Ju pyesni për viktimat e komunizmit. Përgjithësisht, shumë gjëra janë bërë për viktimat e komunizmit në Shqipëri, por mendoj gjithashtu se shoqëria duhet të bëjë më shumë për integrimin e tyre. Nëse ata kanë pasur drejtësi apo

“

Përmes së shkuarës historike përshkruhen një sërë ngjarjesh të mbrapshta, si p.sh., përndjekja e Kishës Katolike gjatë viteve të para të regjimit komunist, fill pas luftës, si edhe në vitin 1967 kur fetë u shpallën jashtë ligjit dhe Shqipëria u bë zyrtarisht një shtet ateist.

jo, kjo është një pyetje që duhet t'i drejtohet secilit prej tyre.

Ç'do të thotë të shkruash mbi burgun për ju? Cila ka qenë përvoja juaj në burg?

Të shkruaja mbi përvojën e burgut ka qenë një sfidë e madhe për mua. Është shumë e vështirë ta shndërrosh një përvojë kaq mbresëlënëse në rrëfim letrar. Për rreth pesëmbëdhjetë vjet unë nuk munda të shkruaja për burgun. Problemi është të gesh një kuadër letrar po aq të fuqishëm, një metaforë gjithëpërfshirëse që t'i përshtatet ashpërsisë konkrete të përvojës. Sa për përvojën time në burg, nuk mund ta përshkruaj atë përveçse përmes letërsisë. Mendoj se tashmë punën më të madhe e kam bërë në një roman pararendës.

Mund të ma thoni kur dhe pse u larguat nga Shqipëria dhe vendosët të jetoni në mërgim?

U largova nga Shqipëria në mars të vitit 1997, në kohën kur shteti ra nën rrënojat e piramidave financiare. Asokohe ishte e rrezikshme të qëndroje në Shqipëri. Në tre muaj u vranë 2000 njerëz. Disa ditë para se të nisesha helikopterët ushtarakë të Shteteve të Bashkuara, të Gjermanisë, të Francës dhe të Italisë evakuuan të gjithë shtetasit e huaj. Ndërkohë shumë shqiptarë përpiqeshin dëshpërimisht të largoheshin nga vendi dhe dhjetëra mijëra prej tyre ia dolën mbanë. Në rastin tim ishte më e thjeshtë, falë një ftese të shoqatës "International Parliament of Writers" që mori përsipër të gjitha shpenzimet, u vendosa në Barcelonë bashkë

me time shoqe. Në fillim menduam të qëndronim aty jo më shumë se një vit, pasi i druhashim vetmisë dhe izolimit. Por nuk ndodhi ashtu: në Barcelonë filluam një jetë të re. Prandaj edhe pasi u normalizua gjendja në Shqipëri, vendosëm të qëndrojmë. Nuk ndihemi të huaj këtu. Për më tepër, tani kemi dy vajza që kanë lindur në Barcelonë.

Ç'pasoja ka lënë, për mendimin tuaj, regjimi i Enver Hoxhës në Shqipëri?

Do të veçoja tri pasoja. E para, është politika kulturore manikeiste. E dyta, ideja se kapitalizmi është një xhungël: në kuptimin negativ gjatë regjimit të Hoxhës dhe si normë sjelljeje në kontekstin e sotëm të të ashtuquajturit model neoliberal. E treta, agresiviteti i sotëm, verbal apo ekonomik, është pasojë e drejtpërdrejtë e dhunës dhe represionit të regjimit të atëhershëm. Ky tipar është përçarur nga një brez tek tjetri. Frojdi e ka shpjeguar qartë marrëdhënien mes të qenit objekt i dhunës dhe shndërrimit në subjekt të saj. Sërisht, bashkë me Frojdin, do të thosha se ky shndërrim ndodh atëherë kur njerëzit nuk janë në gjendje të përballen me të shkuarën e tyre, të pranojnë të vërtetat e saj. Në rastin tonë shndërrimi ndodh kur njerëzit nuk janë në gjendje të pranojnë bashkëfajësinë e tyre me atë regjim nën të cilin humbën dinjitetin.

Për mendimin tuaj, cilat janë problemet kryesore me të cilat përballlet Shqipëria sot? A është ende sot

“

Të shkruaja mbi përvojën e burgut ka qenë një sfidë e madhe për mua. Është shumë e vështirë ta shndërrosh një përvojë kaq mbresëlënëse në rrëfim letrar. Për rreth pesëmbëdhjetë vjet unë nuk munda të shkruaja për burgun.

Shqipëria një vend me turbullira të brendshme? Nëse po, pse?

Për mendimin tim, problemi kryesor është pabarazia e thellë sociale. Ky është gjithashtu burimi kryesor i korrupsionit. Sa për pjesën e dytë të pyetjes suaj, nuk di vërtet ç'të them. Gjatë gjithë këtyre viteve, qysh nga 1997, ka pasur vazhdimisht një gjendje politike të tendosur, por jo revolta të mirëfillta, përveç disa rasteve sporadike që gjithsesi nuk e kanë cenuar rendin publik. Aktualisht kemi një krizë politike dhe institucionale, pasi opozita ka zgjedhur rrugën e konfrontimit në sheshe, paçka se në përmasa dhe me pjesëmarrje të kufizuar njerëzish dhe pa ndikuar në jetën e përditshme. Nuk mund të them se ç'pasoja politike do të ketë e gjitha kjo.

Ç'marrëdhënie ka Shqipëria me Europën. A ekziston një identitet europian në Shqipëri?

Shoqëria shqiptare është më proeuropiane nga të gjitha shoqëritë paskomuniste: aspirata kryesore e njerëzve është anëtarësimi i vendit në Bashkimin Europian. Lëvizja kulturore e Rilindjes Kombëtare e shek. XIX, që hodhi rrënjët ideologjike të pavarësisë, i kishte sytë nga Perëndimi. Ky orientim përcaktoi më së shumti gjenomin politiko-kulturor të Shqipërisë. Vërtet që për njëfarë kohe vendi u bë satelit i Bashkimit Sovjetik e fill më pas një avanpost i Kinës maoiste, por kjo u imponua nga regjimi totalitar, ndërkohë që përpjekjet për indoktrinim nuk mundën ta ndryshojnë natyrën europiane të shoqërisë shqiptare.

Mijëra emigrantë dhe refugjatë sot po braktisin vendet e tyre për t'i ikur dhunës dhe konflikteve. Për të arritur në Europë ata shpesh përshkojnë edhe Ballkanin: cila është pikëpamja juaj për këtë emergjencë? Dhe pse Ballkani ka mbetur ende një zonë politikisht problematike?

Qëndrimi i sotëm ndaj refugjatëve është një turp për Europën. Institucionet e Bashkimit Europian po dhunojnë parimet dhe vlerat e veta duke përshtatur qëndrime që janë karakteristike për të djathtën ekstreme. Ballkani si zonë politikisht problematike është histori tjetër që kërkon shpjegime tepër të gjata. Po mjaftohem të them se nuk kemi të bëjmë me fatalitet. Gjermanët dhe francezët, për shembull, e urreyen njëri-tjetrin masivisht dhe egërsisht gjatë viteve '30-'40 të shekullit të shkuar, por Luftës së Dytë Botërore filloi një epokë bashkëpunimi të frytshëm mes këtyre dy vendeve që sot janë shtyllat kryesore të integritetit europian. Gjithë Europa dikur ka qenë për një kohë të gjatë një zonë politikisht problematike. Siç thotë ka thënë studiuesja e shquar Maria Todorova, Ballkani është alter-egoja e shëmbëlltyrës europiane, një lloj Europe e perealizuar.

Përktheu nga italishtja në shqip Gëzim Gurga

U hap të enjten, 27 qershor, në Fano ekspozita e re e "Passaggi" kushtuar prozës artistike: "Europa / Mediterranea, Passaggi ad Est". Katër takimet e parashikuara kanë për qëllim të zgjerojnë ofertat kulturore të festivalit dhe t'i shfaqin publikut një realitet të ndryshëm, duke ftuar autorë që vijnë nga Ballkani. I ftuari i parë ishte Bashkim Shehu, shkrimtar shqiptar i cili, së bashku me Matteo Mandalà, profesor i letërsisë shqipe në Universitetin e Palermos, paraqiti romanin e tij "Loja, shembja e qiellit".

LA RIVINCITA ("LOJA, SHEMBJA E QIELLIT"): ROMAN I DHIMBSHËM DHE I VËRTETË NGA SHQIPËRIA NË "PASSAGGI FESTIVAL"

nga Bianca Savino

U hap të enjten, 27 qershor, në Fano ekspozita e re e "Passaggi" kushtuar prozës artistike: "Europa / Mediterranea, Passaggi ad Est". Katër takimet e parashikuara kanë për qëllim të zgjerojnë ofertat kulturore të festivalit dhe t'i shfaqin publikut një realitet të ndryshëm, duke ftuar autorë që vijnë nga Ballkani. I ftuari i parë ishte Bashkim Shehu, shkrimtar shqiptar i cili, së bashku me Matteo Mandalà, profesor i letërsisë shqipe në Universitetin e Palermos, paraqiti romanin e tij "Loja, shembja e qiellit".

Subjekti dhe temat e romanit

Ngjarjet e romanit zhvillohen në Shqipërinë totalitare të gjysmës së dytë të shek. XX dhe përfshijnë historinë e Aleks Krastës, i dënuar pa asnjë arsye të kalojë disa vjet të jetës në burgjet e regjimit. Bashkë me të është edhe miku i tij, rrëfimtari i një pjese të romanit, që mbledh historinë e jetës së vet me synimin të shkruajë një libër. Protagonisti do të donte të gjente shpagim për çka i ishte mohuar gjatë viteve të dënimit (dinjiteti, liria dhe identiteti), por në fund nuk do ta vërë në jetë shpagimin nën shtysën e parimeve njerëzore.

Romani fillon me përshkrimin e gjendjes politike, por më pas zhvillohet në shumë tema. Një nga temat më të rëndësishme është pa dyshim ajo fetare. Gjatë viteve të diktaturës kleri katolik, sidomos ai françeskan, u asgjësua krejt bashkë me nxjerrjen e fesë jashtë

ligjit. Për personazhet kërkimi i Zotit shndërrohet në kërkimin e një autoriteti të drejtë që të zëvendësojë autoritetin despotik dhe të dhunshëm të përmasës tokësore.

Risi dhe modele

Matteo Mandalà e përshkruan romanin si një vepër me strukturë komplekse dhe një stil risor. Gjatë leximit

“

*Për shkrimin e këtij romani
Bashkim Shehu është
frymëzuar nga dy libra.
I pari është "Rrno për me
tregue" i At Zef Pllumit, fratit
franceskan që në këtë lloj ditari
rrëfen jetën e vet në burgjet
komuniste të diktaturës.*

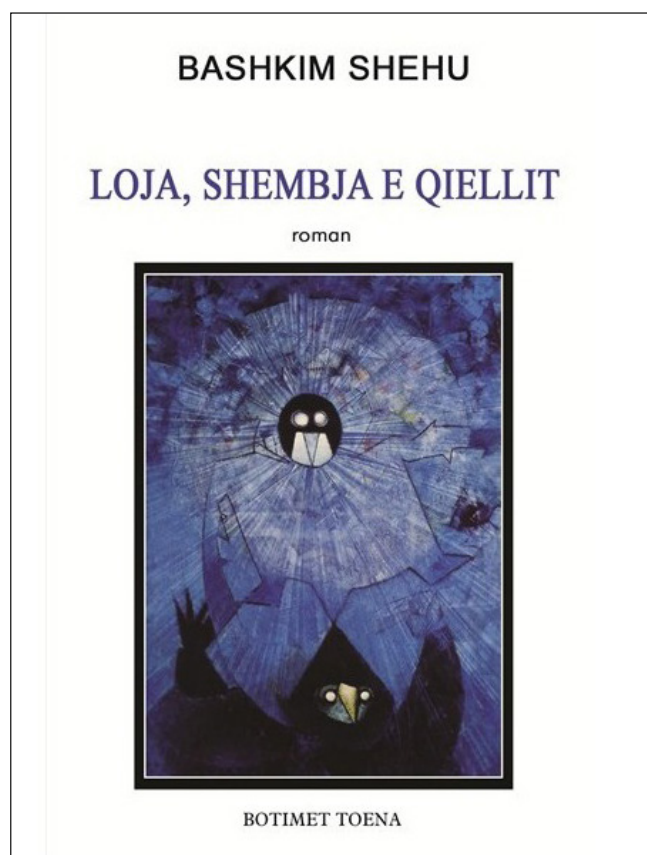
gjendemi përballë shumë personazheve dhe kemi të bëjmë shpesh me dyzimin e zërave rrëfyes. Po të kemi fatin ta lexojmë këtë roman në origjinal, është e vështirë të mos vëmë re përmbysjen e rendit sintaksor të foljeve, aspekt ky që e ka revolucionarizuar letërsinë shqipe.

Për shkrimin e këtij romani Bashkim Shehu është frymëzuar nga dy libra. I pari është "Rrno për me tregue" i At Zef Pllumit, fratit françeskan që në këtë lloj ditari rrëfen jetën e vet në burgjet komuniste të diktaturës. I dyti është romani "Nocturno de Chile", i shkrimtarit kilian Roberto Bolaño. Shehu është përpjekur të ringjallë në librin e tij ndjesitë e përshkruara në këto dy vepra, por tashmë me një stil të ndryshëm dhe të ri.

Mes biografisë dhe romanit

Bota që përshkruan Bashkim Shehu është një botë reale, ku ai vetë ka jetuar. I ati ka qenë kryeministër i Shqipërisë gjatë diktaturës dhe pasardhësi potencial i diktatorit deri ditën kur u detyrua të vriste veten. Fill më pas gjithë familja u arrestua dhe Bashkim Shehu kaloi tetë vjet në burg. Në libër pasqyrohen ndjesitë dhe përmasa ekzistenciale e autorit, mirëpo qëllimi i tij nuk ishte që të shkruante një autobiografi. Në fakt, shumë nga referimet vetjake nuk janë të qëllimshme.

Përktheu nga italishtja në shqip Gëzim Gurga

KUR MILTO S. GURRA TAKOI MAKSIM GORKIN

nga Hyjni Ceka

Në manastir të “Shën Prodhromit”, në Voskopojë, shoh Milto Sotir Gurrën, shkrimtarin. Të fundmin që trashëguam nga Rilindja jonë. Dukej që larg, tek zbriste për teposhtë... Varej në Përrua të Shipskës e veç kur ngjitej pastaj, si djalë... Vinte, na gjente, te Zhombri, mbi Çesme. Bënte kohë që i pati shkuar të tetëdhjetat, po mendjen e kishte qiqër. Më kujtoi në çast... Për fytyrë jo... Por sa më dëgjoi emrin... Më pati bashkëpunëtor njëherazi te “Mituria” e dyzetekatrës...

- Po mirë, - tha, - sa vjeç ishe atëherë?

- Gjykomë! - e nxita. - Ç’moshë kam tani... Bëj llogarinë!

- Njëzet e tetë, - ia priti në çast...

Po kuptoi që lajthiti.

- Dale, mor i uruar! - e ndreqi. - Pse tetë vjeç paske zënë të shkruash?!

- Sot jam tridhjetë e dy, zoti Milto.

- Vërtet! Vërtet! - u kujtua, më në fund. - Ja delta e Nilit... Në Odesë, kur isha, një çifut thoshte se, po u shfaq ajo “delta” në cep të syrit, njeriu i ka shkuar të tridhjetat... Ajo rrëfen për moshën e burrërisë.

Fjalë e Milto kishte ngrohtësi dhe ëmbëlsi që sot zor se e gjen gjekundi... rilindës e shkuar rilindësve. Rrëfimin tërheqës e pati shprehur daç në biseda të shtruara, por edhe në libra. Janë ato “Plagët e Kurbetit”, njëherë! Por edhe “Goca e Kaçanikut”, nuk të ka shoqen!

Bënte nga bënte, mendja i shkonte ndër vite të largëta... Tek adoleshenca, te rinia. Kaluar në Odesë e në brigjet e Detit të Zi... Zinte në gojë rusët e Krimesë... Për ta fliste mirë.

- S’e njihnin meskinitetin, - thoshte, - as smirë që kishin. Dy rrugë plot me “dyqane shqiptarësh: “Bollshaja Arnautka” dhe “Malaja.” S’na ngitnin. Çifutët nuk i donin, as turqit. Për çudi, me shqiptarë shkonin!

Aty jam habitur, tek dëgjoja nga goja e tij se tregimet më të para Miltoja i kishte shkruar në rusisht, botuar ndër revista të Moskës e Petersburgut.

Ishte njohur edhe me Gorkin dhe kishte pasur shkuarje të madhe me të.

Këtë, nuk desha ta besoj njëherë...

Por më bindi... së fundi...

Ato kohëra, kur gjendej në Odesë, pati shkruar një pamflet e godiste Italinë, me ku të dhemb e ku të djeg... E mbyll në pliko dhe ia dërgon, në konfidencë Aleksei Maksimoviçit në Moskë... Seç nxirrte edhe ai një revistë letraro-politike.

Prit se po ia botonin pamfletin. Hiç! Prit... e hiç!

Së fundi, niset me tren. I shkonte Aleksei Maksimoviçit drejt e në Moskë, në zyrë brenda!

Përfytyrojëni Milton, me ato vetulla të trasha, të kreshpëruara... Ato buzë të mëdha oparaku, mbledhur e tendosur. Mefistofel i Gëtes!

Po, siç tregonte edhe vetë, Gorki s’ia kishte varur... Kishte pasur të bënte me shqiptarë dhe më përpara?! Nuk dihet!

Miltos i qe përgjigjur shtruar:

- Miltiadhi Sotirieviç! - kish thënë. - Italinë e kam Atdheun tim të dytë. Kam shkruar për të kaq e aq tregime... Për inatin tënd, or vëlla, s’e hedh dot në erë, gjithë veprën time!

Miltoja ishte bërë një dorë aty... Jo se ishte frikësuar gjë, por i ishin derdhur një barrë mendime përnjëherësh...

“S’u prishka bota mes vetes, për hatrin e të voglit”.

Fjalët e fundit i vinin kiamet të rënda! I gjëmonin. I bubulonin. Ia kishte dhënë koka pastaj...

Për inatin tënd, or vëlla, s’e hedh dot në erë gjithë veprën time.

Ç’ndodhi kështu?

Vetëm ne shqiptarët vajtkemi qorrazi pas të tjerëve. Ndryshe bota... Bota llogarit çdo gjë!

Me të gjitha këto, Milto Sotir Gurrës, s’i kishte ngelur qejfi. Përkundrazi! E ngrinte e vinte në intimitet. Po Aleksei Maksimoviç! Asnjëherë në emër letrar.

Kur do të bënte përmbledhjen e gjithë tregimit, s’iu ndenj pa rrëfyer për Gorkin se, mbas gjithë asaj bisede, kishte hapur sirtarin pastaj, i kishte dorëzuar dorëshkrimin, të ruajtur me kujdes, për aq kohë, nëpër dosje... Dhe e kishte zënë për krahu e kishte futur në shoqëri me artistë e me shkrimtarë. E kishte njohur dhe me Shaliapinin e famshëm në atë rast... E kishin pirë vodka... E kishin bërë romuze. Kështu rrëfente Miltoja për vitet e rinisë së tij. Dhe i largohej të zbehtit e fytyrës. Faqja i skuqej atëherë dhe i zhdukeshin rudhat e pleqërisë, që të tëra.

Ne shastisnim. S’dinim ku ta mbanim më parë mendjen... te kultura e tij prej enciklopedisti apo te fjala poetike! Gjithsesi, e përcillnim me ndere, kur afronte dreka... E vinim në mes dhe e nisim. Ai shëmbëllente me Sokratin e lashtë. Dhe... ec e ndalo. Si në bisedat sokratike... më!

ZËRI SHPOTITËS I METAMORFOZËS SUNDUESE

Rreth romanit “Metamorfoza e një kryeqyteti” të shkrimtarit Ylljet Aliçka

Nga Visar Zhiti

Shoqëria e sotme shqiptare ka nevojë urgjente njohjen së vetvetes, të cilën më mirë se gjithçka e bën letërsia, edhe se vetë realiteti madje. Sa pas është lënë e kaluara kur nuk ndahesh dot prej saj dhe sa larg është Europa e kulturuar brenda së cilës jemi, ç’vizione dhe strategji ka për të ardhmen, sa të përçarë janë politikanët dhe pse janë nën nivelin e mesatares së intelektualëve, dhe a janë intelektualët në avangardë? Po shkrimtarët ç’botojnë? Pse s’mbaron tranzicioni shqiptar, aq sa, po të shohim rendjen përpara të vendeve të tjera, duket sikur po ecet mbrapsht si në një stacion kur sheh nga dritarja e vagonit trenin pranë që ikën. Sa lexojmë? Kur jashtë lexojnë edhe nëpër trena, aq sa ai duket si bibliotekë lëvizëse. Që të njohim sa më shumë vetveten, mungesat dhe dobësitë, forcën dhe vlerat që të kuptojmë të tashmen dhe të ardhmen ta bëjmë sa më shpejt të tashme. Një shkrimtar i mirë është si një pushtet i dytë...

Romani më i ri i shkrimtarit Ylljet Aliçka, “Metamorfoza e një kryeqyteti”, është me të vërtetë i ri për prurjet dhe të shkruarin, ku ngërthehen ndryshimet e befta sociale me humorin gri, ngjarjet që duket sikur mbërrijnë deri në çastin që po lexojmë, me personazhe që na ngajnë se i njohim, aq sa mëdysheji se mos janë vetvetet tona të maskuara.

Çështjet që shpalos, realizmi çehovian, ironia e pamëshirshme ndaj alienimeve dhe shtirjeve, stili i veçantë e shpotitës etj., e çojnë këtë roman mes arritjeve më të mira të të gjitha botimeve në letërsinë e postdiktaturës, kohë e cila bën antiheronj dhe që ata me groteskun e tyre e zhbëjnë.

Po, po, dëshmohej këtu me një buzagaz të dëshpëruar.

Vëmendja duket si e përqendruar në planin etik, në atë moral, parimet e të cilit duhet të kishin një evoluim përmirësimi, siç forcohen themelet, por jo të ndryshonin aq në të kundërt me ndryshimin e rrethanave dhe të sistemit, për rrjedhojë edhe të mendësive sipas ideologjisë në pushtet, thjesht për mbijetesë të privilegjuar.

Metamorfoza e një kryeqyteti janë shndërrimet e befta të një pjese të njerëzve të saj, një elite intelektuale socialiste afër sundimtarëve të kuq, afër “Bllokut” a në “Bllok”, siç quhet lagjia e bujshme ku banonin diktatori dhe bashkëpunëtorët e tij, të cilët edhe ndërroheshin si kuajt e haneve, me një ndryshim, kush hiqej, internohej, burgosej dhe pushkatohej, me pasoja për familjen dhe të njohurit e tij, dhe me shtimin e frikës dhe propagandës shtypëse në vend.

Ankthi ekzistencial për të qenë vazhdimisht me fitimtarët solli aftësinë për përshtatje, konvertimin demokratik, amoralitet dhe mendje të mbyllura e shpirta shterpë tek ajo elitë dhe kthesa e tyre me shndërrimet e sistemit, pas rënies së perandorisë komuniste, është sa grotesk i trishtë, po aq edhe dëm social në klimën e tranzicionit.

Pikërisht në narracionin e kësaj dukurie shkrimtari Ylljet Aliçka është mjeshtë, ndryshimet në marrëdhëniet sociale ndryshuan edhe karakteret dhe moralin e tyre, madje edhe mënyrën e rrëfimit – çelësi i kësaj vepre, sipas meje, që përcaktoi edhe stilin shpotitës me dashamirësi shkrimtari.

“

Protagonistët e Metamorfozës... kanë emra të zgjedhur: Beniamin, që duket sikur thotë “amin”, apo Vladimir, rastësi jo e rastësishme në socializëm, ishte emri i Leninit, por edhe i Majakovskit.

Rrëfimtari si mendësi

...pasi kthen edhe faqen e fundit të romanit, kur gjatë gjithë leximit s’të është ndarë një buzagaz dëshpërues, teksa ndihesh ende mes tufës së personazheve të një lloji të përcaktuar, të shqetësimeve të tyre në mbrojtje të privilegjeve, të marrjes së pushtetit ekonomik, shtirjeve të bëra zakon, përditshmëri, pra, mes një mjedisi të kameleontë dhe absurdit etj., befaz zbulon se aty (në roman si në realitet) është edhe një personazh që s’duket kurrkund dhe është kudo, pa emër, as me maskë e as me fytyrë. Nuk bën asgjë, megjithatë, jo vetëm që s’është tepër, por është edhe më i rëndësishmi. Është ai që rrëfen, pra rrëfimtari, që gjithsesi nuk është autori, as identifikohet me të e as me kurrkënd e me gjithkushin. Rrëfimtari ka raste që ka rëndësi më të madhe se rrëfimi në një vepër, siç është e vërtetë edhe e ndërsjellta. Kjo është një çështje e hershme sa vetë letërsia. Madje edhe tek eposi homerik, Uliksi, mbasi bën masakrën me mëtonjësit në shtëpinë e tij në Itakë, lë gjallë vetëm lahutarin aty, se ti do të tregosh ngjarjen, i thotë. Diktaturat lënë gjallë ata që do të rrëfejnë ashtu siç do ajo. Rrëfimtari të ndryshëm nga autori ka dhe te “Don Kishoti i Mançes”, te Gogoli etj., deri te nobelisti më i fundit, anglo-japonezi Kazuo Ishiguro, që te romani i tij “The remains of the day”, – sjellë në shqip mjaft mirë nga poeti Parid Teferiçi, – na tregon një maxhordom njëlloj si jetën e vet modeste dhe ngjarjet botërore. Në memuaristikë flet vetë autori.

Rrëfimtari te romani *Metamorfoza e një kryeqyteti* i Ylljet Aliçkës është dhe s’është pranë dhe ka marrë përsipër barrën të na kumtojë, pa iu kërkuar, dhe kjo është e bukura, se duket si akt që ndihet si nevojë dhe detyrë. Ai ka vendosur të na shpalosë traumën që është e të tjerëve, bëmat, personazhet, trishtueshmërisht me humor, me *mosstilin* e tij, që është stili i veprës, duke na kujtuar pa dashje se me të kaluarën edhe qeshet, duke mos u ndarë mërzia e zhgënjimeve, ku përplasen e kaluara me ato që ikin si hije të zbehura dhe e ardhmja me ato që vijnë prapë si hije, por më të përndritura deri në paqartësi. Natyrisht, iluzione optike këto, por rrëfimtari i ka përzgjedhur t’i sjellë. Shpesh ai është më i vërtetë se dokumentet dhe faktet. Trilli ndihmon për të kuptuar më mirë se kujtimi, sidomos kur nuk është shndërruar në përvojë.

Ashtu i pidentitet, i palëndët, rrëfimtari i *Metamorfozës...*, duke mos ditur ç’punë bën, nga është dhe ku, futet te çdo personazh dhe del nga çdo ngjarje. Në fakt, ai është vetëm zë, sa i brendshëm po aq bëhet edhe psikikë kolektive, botëkuptim i përgjithshëm, vrapar i së brendshmes së kërcënuar nga e përjashtimja, bëhet kujtesë dhe ndërgjegje apo mosndërgjegje e asaj që po rrëfen, me njëanshmërinë e vet, britmë dhe ngashërim, tultaje dhe rrahje gjoksi, heshtje dhe shqyerje e madhe së qeshuri. Romani është i veçantë, aktual, pra edhe cinik si aktualiteti, madje ka edhe epizëm me shenjë minus, me antiheronj mynxyrëqeshur.

Në fakt, duket se ndryshimi është i madh së jashtmi dhe i vogël së brendshmi, veçse janë zbuluar se cilët

ishin, as siç janë tani e as siç kanë qenë, por qenie që marrin format që u duhen, jo si në metamorfozën kafkiane, ku edhe kahu është i kundërt, jo për të ikur, por për të qëndruar, aq sa e pësojnë po aq e duan dhe e bëjnë vetë shndërrimin, të konvertuarit, edhe pse s'i lë e kaluara dhe kodeksi i tyre është ky: jo t'u shërbejnë ndryshimeve, por ndryshimet t'u shërbejnë atyre. Personazhet e *Metamorfozës së një kryeqyteti* janë të pathyeshme, por të përkulshme, madje shumë të përkulshme, që edhe pse në rrethinë të "Bllokut" të bujshëm, bëjnë që të kuptohet dhe brendësia e atij blloku me personazhe famëzeza dhe e blloqeve sociale në tërësi, ku me hipokrizinë edhe ndaj vetes, me mossinqeritetin edhe ndaj vetes, mbeten arrivistë të bezdisshëm që krijojnë gjendje negative komiciteti, mes të cilit bie si meteori dhe tragjizmi.

Po ata s'janë të tillë, s'e mbartin dot tragjiken, i vidhen asaj, nuk thyhen, siç thamë, por përkulen, arrijnë tokën, jo për t'u lutur a kërkuar falje, janë shpirtvegjël e të pakulturë si ateizmi i tyre, përkulen për t'u ngritur prapë me guxim të trembur a me trembje të guximshme, gjithsesi grabitqarë shembullorë.

Rrëfimtari bën shumë kujdes, ai do veç të rrëfejë "duke qenë brenda" dhe pa dashje edhe çmitizon duke shkaktuar buzagaz të njëllotë si me diktaturën dhe me postdiktaturën, se demokracia ngjan për ata si e pjellë aksidentalisht dhe e dhënë për adoptim.

Qeni në epilog

Protagonistët e *Metamorfozës...* kanë emra të zgjedhur: Beniamin, që duket sikur thotë "amin", apo Vladimir, rastësi jo e rastësishme në socializëm, ishte emri i Leninit, por edhe i Majakovskit. Edhe Vladimiri i Aliçkës bën punë politiko-artistike, jep tituj kalorësiakë donkishoteskë, dukë dhe kontër në demokraci, teksa Beniamini i tij, teksa ishte poet gati zyrtar, që edhe e çzyrtarizonin, pësonte goditje, rënie etj., u përshtatet kushteve të reja postdiktatoriale me vargje po aq të mërzitshme si më parë, për dobësinë e të cilave duhej ndëshkuar.

Gjithsesi, vepra më përdëlyese nga fundi i gjysmës së dytë (të moshës, të shekullit, të romanit?) është marrja e një qeni, shoqërimi me të, teksa mbetet gjithnjë e më vetëm dhe krerët e mëparshëm të romanit dhe të mëpastajmët, –tregime të bashkuara, – mua më duket se mund të ndahen në kohën para se të kishte qen dhe në kohën pasi ka qen.

Nëpërmend festën në bodrum diku në "Bllokun" e udhëheqjes dikur, a pranë tij, (ku ishte qeni?), fejesa, vetëvrasje, martesë tjetër etj., ku kulmohet me kreun e skulptorëve, me ata që kishin bërë shtatoren e diktatorit e do të bënin edhe maskën e vdekjes së tij. (Po qeni kur vjen?)

Gafat e poetit gati zyrtar që dëmtojnë ideologjinë e kohës, propagandën e saj, janë më pak absurde se gafat që bën regjimi ndaj tij. Humori erret ashtu siç përshfaqet edhe vetë koha, keqane, me shumë fytyra, që po t'i mbledhësh nuk bëjnë asnjë fytyrë.

Ndërkaq, rrëfimtari s'ka prituri distancën e duhur kohore për t'i parë më mirë dukuritë, ai nuk ka nevojë për të, por sjell, si të thuash, pasqyrën e padukshme si për t'u parë dhe lë ta shajnë a ta thyejnë atë, pasqyrën, e keqja ka përparuar sa dhe vdekja nuk e bën më njerëzore gjindjen. Kjo si pa vetëdijshëm. Me vetëdije është qeni. Duhet, kanë kaluar aq ngjarje dhe peripeci, internime, pushkatime, Dhe demokracia nuk është e lehtë. Ke kundër edhe veten.

Të rritur me luftën e klasave, pra me kulturën e urrejtjes, në socializëm p.sh., qytetarët nuk mbanin kafshë zakonisht në shtëpi, macet ishin të rralla.

Madje, kujtoj fushata të vrasjeve të qenve rrugëve natën në qytetet e mëdha në prag kongresesh a festash kombëtare. Dashuria, dhembja, përkujdesja, duhej të ishin vetëm për Partinë, jo qen, por vepra të shokut Enver. Ndërkaq do të doja të hidhesha në atë botimin tjetër, "Blloku" i dr. Kalos, dalë njëkohësisht me *Metamorfozën...* e Aliçkës, ku gjejmë, sadopak, edhe lëndë të përbashkët, ku shumëçka që do të ishte thjesht kërshëri ndaj "Bllokut", tejkalohet si e tillë

duke u bërë dëshmi e vyer, që na përshfaq vanitetin, egoizmin, luksin socialist, adulterin, por jo me partinë, pasigurinë, pabesinë etj. ku, mes të tjerave, na zbulohet se Udhëheqësi na paskësh pasur mace në shtëpi, madje në dhomën e tij. Me të flinte, jo më me të shoqen.

Natyrisht, ai ia lejonte vetes edhe këtë dashuri si një ledhatim të ndjenjave të veta pas gjithë atyre masakrave që ushtronte sistemi i tij mbi popullin dhe vrasjeve të epshme të bashkëpunëtorëve, që ndokund dalin edhe në romanin e Ylljetit.

Pas gjithë asaj trusnie që ke pësuar dhe ke ushtruar mbi të tjerët, pas mëkateve kur nuk ke mundur të duash tjetrin, deri edhe familjarët e tu, i gjendur befas në një tjetër sistem, i paafte për të kërkuar falje në një shoqëri që nuk e dënon të keqen, një qen është ngushëllim, madje ndihmon në larjen e gjynaheve, edhe pse komunistët nuk e kishin zakon të donin kafshët.

Protagonisti I i *Metamorfozës...* tani shëtit me qen dhe kujdeset, p.sh. në epilogun e romanit, të mos i futet në ujë, se pikërisht aty, tek uji i atij liqeni në kryeqytet, është mbytur një grua, vetë, por nga shkaku i atij ama, dhe ai që s'ka forcë për asgjë, qenësh dhe vrasar... ndaj edhe vargjet e protagonistit II janë aq për ibret, ku i këndohej më të pakëndueshmes, Sigurimit të Shtetit, dhe më pas abuzohet me dhimbjen duke bërë epitafe të porositura si në një roman të Antonio Tabucchi-it. Po është dhe te një komedi e Çajupit.

Le të kthehemi te qentë, ka ndryshime, se ja, ata po rrinë edhe me shqiptarë (kupto: komunistë fanatikë), kam thënë në fillim të viteve '90. Ndërkaq, në librin "Blloku" të mjekut të talentuar të diktatorit, ku flitet për macen e tij, përshfaqet edhe një merak tjetër, prej sëmundjeve që kishte diktatori se mos vdiste gjatë aktit seksual, se dhe kishte ndodhur, madje dhe me familjarë të "Bllokut". E si do të ishte maska e vdekjes, si do ta bënin personazhet e *Metamorfozës së kryeqytetit*? Nuk ndodhi për fat ashtu, por diktatorët të gjithë vdesin gjatë aktit të përdhunimit të atdheut. Nga përdhunimet, boshatisjet shpirtërore, mashtrimet, të tjerëve dhe vetes, të vetë kohës, metamorfozën negative të saj rrëfen natyrshëm dhe shkrimtari Ylljet Aliçka, personazhet e tij në veprën e tij më të re duke na përforcuar idenë se letërsia shpesh ka më forcë se realiteti, duke qenë edhe shqetësim i përditshmërive, qortim artistik, duke u bërë edhe ndërgjegje dhe përgjegjshmëri qytetare, edhe gjyq dhe ndëshkim moral. Dhe të gjitha këto të shpalosura bukur. Me emocion. Tek Ylljeti dhe gëzueshëm, më e vështira te letrat.

Botimi i romanit *Metamorfoza e një kryeqyteti* nga Onufri është sa dinjitoz po aq edhe respekt për lexuesin, gjë që merr vlerë edhe më të madhe në kohën kur ka një shkujdesje kapriçioze ndaj krijuesve dhe prodhimtarisë së tyre. Letërsisë sonë të sotme iu shtua një zë, ai i rrëfimitarit të Ylljet Aliçkës. Pikërisht mes shumësisë të zërave trallsës, kësaj zhurmnaje, autori zgjodhi atë të rrëfente, që është mendësi e dikurshme, që ndien dhe kupton ashtu si dikur, kumton si dikur, edhe sot si avokat i metamorfozës, pra me këtë zë i është dhënë tonusi dhe ngjyra veprës, aq sa shpesh të vjen të bërtasësh, me gjithë zbutjet që përftohen nga ai humor i trishtë dhe ai trishtim me humor që e bëjnë lexuesin veçse të qeshë hidhur.

Dhe arritja e atij zëri, aq sa është gjetur me zgjuars, po aq bëhet më domethënësi duke qenë dhe mos qenë zëri i "autorit". Është zë kohe, i gjymtimit të saj, një ish-zë që merr forcë të tanishme, edhe pse çalaman, zë i mediokritetit gjeneral, po aq edhe i veçantë, bulçifryrëz, deri edhe presidencial, që derdhet mbi roman, gurgullon i turbullt, i pafaj, megjithëse ka fajin që nuk i kupton fajet, shkretan pa e ditur pse, kureshtar dhe indiferent njëkohësisht, aq sa të vjen të pyesësh fort me zë: realitetet i deformojnë vetvetet kështu apo vetvetet krijojnë realitete të deformuara? Por rrëfimtari ndërkaq është zhdukur larg. Duke lënë shkrimtarin udhërrëfyes, që të brengos dhe të këndell si rrallëkush me këtë vepër.

PIRO MISHA DREJTORI I RI I BIBLIOTEKËS KOMBËTARE

Pas dorëheqjes së ish-drejtores së këtij institucioni, Persida Asllani, Ministria e Kulturës shpalli konkursin për këtë pozicion. Nga sa mësohet, kandidaturat për këtë post nuk kanë qenë të shumta dhe në fund të procesit, ministrja e Kulturës, Elva Margariti, i ka propozuar Kryeministrit Rama emrin e Mishës. Piro Misha është një nga emrat më të njohur të letrave shqipe, përkthyes, publicist, botues, autor i disa librave, njeri i angazhuar në çështje me ndjeshmëri qytetare.

Prej vitit 2001 e deri më sot, ai ka qenë drejtor ekzekutiv i Institutit të Komunikimit dhe Dialogut. Përpara viteve '90 ka qenë redaktor dhe përkthyes nga gjuha angleze, frënge dhe italiane, pranë shtëpisë botuese "Naim Frashëri", ku ka përkthyer mbi 30 tituj. Po ashtu, ka qenë shef i redaksisë së romanit në shtëpinë botuese "Naim Frashëri".

Ka dhënë leksione e konferenca nëpër universitete dhe institucione në Europë dhe në Amerikën e Veriut. Ministria e Kulturës, Elva Margariti, duke i shprehur mirëseardhjen dhe duke i uruar punë të mbarë, u shpreh se së bashku me drejtorin e ri do të çohen përpara projektet për një bibliotekë të re, moderne dhe më pranë lexuesit. Aktualisht, Piro Mishës do t'i duhet të përballet me një problematikë komplekse në BKSH, të cilat burojnë nga kriza e hapësirave në godinë, ku ndodhet aktualisht ky institucion. U bënë dekada thujse, që kur drejtuesit e bibliotekës më të rëndësishme në vend kanë vënë alarmin për mungesën e hapësirave, për infrastrukturën e vjetruar dhe nevojën emergjente për një bibliotekë të kryeqytetit, që do të shkarkonte ngarkesën e Bibliotekës Kombëtare nga shërbimet rutinë, nga nevoja e qytetarëve për hapësira për të shfletuar shtypin e përditshëm apo studiuesve dhe studentëve për një kënd të qetë studimi.

Ngritja e bibliotekës së re do të jetë sfida më e madhe e drejtorit të ri. Piro Misha zëvendësoi Persida Asllanin, e cila e mbajti këtë pozicion për 5 vjet. Kjo e fundit dha dorëheqjen, duke zgjedhur mes postit të drejtores së BKSH-së dhe karrierës akademike, këtë të fundit. Ajo i është rikthyer me kohë të plotë Fakultetit të HistoriFilologjisë.

Vendimi për emërimin në detyrë të drejtorit të Bibliotekës Kombëtare: "Në mbështetje të nenit 100 të Kushtetutës dhe të nenit 27, të ligjit nr.8576, datë 3.2.2000, "Për bibliotekat në Republikën e Shqipërisë", të ndryshuar, me propozimin e ministrit të Kulturës, Këshilli i Ministrave, vendosi: Piro Misha emërohet drejtor i Bibliotekës Kombëtare. Ky vendim hyn në fuqi menjëherë dhe botohet në "Fletoren zyrtare".

KËNGA E POETIT

Arben Dedja

MYSAFIR

Këto shtëpi kukullash të gjitha
tëpka për të hyrë duhet
njëlloj të përkulesh te porta
të pastra të lustrosura sa
sheh fytyrën tënde dyshemesë
mallkon shojet rri
në këmbë si mes qelqurinash
mirë
që ke sjellë me vete në kurriz
tryezën me gjithë karrige.

KËNGA E POETIT

Tash hesht
e prehu
kënga ime
si dhëlpër e lodhur
ulur mbi bisht
(bisht i kushdi ç'gusha
zonjash)

kujtohu
duke vështruar
rrezen e hënës –
tel çeliku –
tek i ike çarkut
të çastit
të përditshmërisë
dhe pa të parë kush
pështyve këmbën.

1997

Ato pak tregtiza
të paplaçkitura
nxitonin të shisnin
zahiretë e fundit.

Kërkova në krejt lagjen
një që të mos i kishte
raftet bosh.

Kur e gjeta
mbajta radhën
dhe zotëria përpara
bleu mallin e fundit:
katër shishe uthull.

MË PËLQEN QË DITË SKUQESH

Më pëlqen që di të skuqesh
midis kaq fytyrëzbehtish.
Më pëlqen që turpërohesh
më pëlqen që purpurohesh
midis kaq faqeshollësh.
Dhe të dua që të skuqesh
të dua që të gabohesh
që të fal kur turpërohesh
dhe të puth kur purpurohesh
midis kaq devësh e hijesh.

Tiranë, 1992

FJALA E PRIJËSIT

Dikush hante shalqi në radhët e fundit.

Atmosfera ishte ajo e
çasteve historike:
salla në gjysmëterr
e gatshme të ndriçohej
nga batica e duartrokitjeve.

Në rresht të parë
vihej re lodhje
tulesh të lëshuara
te veteranët.

Diku në mes
të fjalisë bëri një pauzë
ku mori frymë thellë u dëgjua
veç tik-taku
i prerëseve të thonjve (shpikje kineze).

BURRI ME BIRA

Flokë të prerë. Fasha
mjegulle fije-fije.
Qiparisa. Afishe
të shqyera që bien.

Memuare të fshira.
Dritare zënë nga thasët.
Barët Burri me bira
në bulevardin e zbrazët.

Arben Dedja (Tiranë, 1964) përfundon në qytetin e lindjes Fakultetin e Mjekësisë (1988) dhe punon pastaj si mjek në rrethin e Dibrës deri në vitin 1991. Gjatë periudhës 1991-1994 specializohet për kirurgji pranë QSUT, ku edhe punon pesë vjet si urolog. Nga viti 1999 jeton në Itali. Në Universitetin e Padovës punon si kërkues shkencor në fushën e transplantëve, qelizave staminale dhe kryen doktoraturën me një studim eksperimental në neonatologji. Aktualisht është kërkues shkencor (*ricercatore*) i Departamentit të Shkencave Kardiologjike, Torakale dhe Vaskulare të Universitetit të Padovës. Në jetën e tij alternative ka botuar në Shqipëri vëllimet poetike *Shpella e trishtimeve të tua* (Naim Frashëri, 1994), *I thopërkuom* (Korbi, 2003) dhe *Shqiptime të rralluara* (Pika pa sipërfaqe, 2018), kurse në Itali *La manutenzione delle maschere* (Kolibris, 2010) dhe *The vanishing twin* (Besa, 2015). Ka botuar gjithashtu mjaft libra me përkthime: *30 poezi* nga Umberto Saba (MÇM, 1997), *Poezi të zgjedhura* nga Miroslav Holub (Afërdita, 2000 dhe Aleph, 2012), *Lady Lazarus* nga Sylvia Plath (Aleph, 2012), *Poezitë e plota* nga Guido Cavalcanti (Ombra GVG, 2007), *Këngët e Pafajësisë dhe të Përvojës* nga William Blake (Botimet Jozef, 2013), *Oda alabastrit* nga Emily Dickinson (Pika pa sipërfaqe, 2017), *Me këto lulëkuqe e flutura* nga Attilio Bertolucci (Aleph, 2017). Libri i fundit që ka përkthyer është *Sinagoga e ikonathyesve* i J. Rodolfo Wilcock-ut (Pika pa sipërfaqe, 2019). Vëllimi i tij i parë me tregime, *Amputime të zgjatura* (Ombra GVG), u botua në vitin 2011 dhe i vetëpërkthyer nga autori në Itali më 2014 (Besa). Vëllimi me tregime *Histori (e)skatologjike* (Pika pa sipërfaqe, 2014), e bëri të vlerësohet si Autori i Vitit në Panairin e 17 të Librit në Tiranë. Më 2016 botoi librin e tij të tretë me prozë të shkurtër: *Kulla e mishit* (Pika pa sipërfaqe). Një i katërt, me titullin (provizor) *Biblioteka futuriste*, pret të botohet sivjet.

MERIMANGA

E shoqëruan zyrove
i treguan ndenjëset e Kuvendit
ronitur nga uljengritjet e mullaqeve.

Përshtypja ishte
se ndodhej në dhomat e pushtetit
bile uli kokën
kërkoi ndonjë sustë aty
por i kishin fshehur
ose i mbanin në dhomën ngjitur.

Të gjithë i jepnin dorën
buzëqeshte kollarja e mëndafshhtë e ministrit
Gucci lëkurëleopard ish i çapëlyer.

I dhanë
një ndenjësë të lustrosur nga fundi:
– Ky si fillim – i thanë –
pa do të dalësh me bërryla gjer në radhët e para. –

Vështroi rrotull
xhamat e larë
fugat e pashpluhurosur mirë
llampadarin që llamburiste njëmijëqirish
një merimangë ende të vogël në një qoshe.

RRËFIMI I ANËTARIT TË BYROSË

Në ato fillime hanim shpesh dreka e darka
te njëri-tjetri
për ditëlindjet e fëmijëve grave
pastaj filluam të shiheshim më rrallë
pastaj akoma më rrallë
(praktikisht çdo pesë vjet për Festën e Çlirimit)
pastaj vetëm për ngushëllime
kur na vdisnin pleqtë
ca nga ca filluam të vdisnim edhe vetë
sëmundje aksidente
pa plakeshim dhe vdekjet shtoheshin
prapë sëmundje prapë aksidente ndonjë vetëvrasje
kështu që hapëm parcelë të veçantë në varreza
pastaj vumë shërbim të posaçëm varrmihësish
pastaj atyre u vumë roja të armatosura
t’i mbronim nga lukunitë e ujqërve
pastaj vendosëm t’ua ngulim aty gati kazma e lopata
pastaj i urdhëruam varrmihësit të merrnin dyshek me
vete

pastaj nuk e mbërthenim më kapakun e qivurit
në fund fare përdornim vetëm një qivur
vajtje-ardhje me të vdekurin e radhës.

MOSHË

O ah me ato fletë të mushkëlljera
këtë vjeshtë dua të jem dhe unë si ti
se ndryshku i kohës gjithsesi
pas fjalësh s’na i mban shpresat të mbërthyera.

Vetëm ato fole fshehur në gji
prej rrjedhës të së përditëshmes të rrëmbyera
vetëm ato o ah nuk di sesi
t’i ngjall brenda këtyre ndjenjave të gërryera.

(Leuven, 1996)

Nga vëllimii fundit poetik:
“Shqiptime të rralluara”

PO UNË?

nga Andreas Dushi

Në heshtje kalova pranë vendit të punës. E dashura kishte mbërritur para. Pa e përshëndetur, i kalova ngjitur dhe hyra në oborrin pa derë të godinës. Ajo më erdhi mbrapa, por nuk më foli. Ajo nuk më flet asnjëherë.

Ngjita shkallët me mermer të bardhë, si ndoca pllaka varresh të zeza, dhe arrita në zyrën time, pa takuar askënd. E kë mund të takoja?!

Kishte muaj që askush nuk më fliste. Sapo shikonin se po vija, të gjithë hidheshin ndër tallazet e punës dhe duke provuar të shpëtonin prej tyre, nuk më flisnin. Edhe unë, për të mos i munduar, mora një vendim: Në punë shkoja para të gjithëve, thujse gjysmë ore para orarit të caktuar.

Pse kishte ndryshuar aq turrëajazshëm ana e monedhës së sjelljes me mua, nuk e mora vesh. Dikur të gjithë më flisnin me dashuri, më përshëndesnin e më uronin punë të mbarë. As arsyen përse atëherë ishin aq të dashur me mua, nuk e mora vesh.

Vetëm në zyrë, duke parë nga xhami i murit (apo muri i xhamit?!) të dashurën, dëgjova oshtimën e një fjale: “Egoist!” Gjithë nerva!

I trembur, u mbështeta në karrige dhe fillova të ha thonjtë. Kush po më thërriste? Godina ishte bosh.

U ngrita dhe ndoshta për të mbrojtur sadopak veten, derën e kyça me çelës. Edhe tarabën e xhamit të murit (apo murit të xhamit) e ula. Mospërfillëse, e dashura më pa.

U ula në karrige dhe bashkova ballin me gjunjtë duke krijuar një rrasë guri pak a shumë në formën e asaj që bëhesha kur flija.

Kaluan orë, sikurse m’u duk mua, dhe asnjë zhurmë nuk dëgjova. Kur erdhi orari për të filluar punën, u ngrita dhe çela derën. Ngrita edhe tarabën dhe sërish zura vend në karrige. Ndeza kompjuterin dhe si çdo mëngjes, pashë se si mbilleshin lulet ndër kopshte zonjash me fisnikëri paraje.

Kopshtarja e episodit të asaj dite m’u duk e njohur. Si tym i shtyrë nga era, më doli para sysh një tjetër video, e parë dikur. Ishte një video e pistë. Pra, porno. Nuk desha ta them, por ja që e thashë.

Dikush më tha emrin. Ndala videon dhe u ngrita. Dola jashtë. Një ndër vajzat e veshura hollë, për klimën që ishte aty brenda prej ajrit të kondicionuar ishte më shumë se hollë, më tha se drejtori (ajo përdori termin “i madhi”) po më priste.

Përse po më thërriste? S’e di dhe as këtë nuk e mësova kurrë, pasi ai nuk më priti. Veç, në paradhomë, më dha një letër në të cilën ishte shkruar:

Ti pushobesh nga puna pasi,
Ndonëse sheh porno njëlloj
si shokët e tu, nuk e thua këtë
dhe kurrë nuk diskuton me to
rreth ndonjë videoje.

Shpreh dëshirat që ke, çfarë do të thotë se je një egoist i çmendur që mbërrin deri në fazat e egocentrizmit.

Mendon para se të flasësh dhe flet atë çfarë mendon, çfarë do të thotë se flet pa asnjë përgjegjësi, pasi të flasësh atë që mendon është shumë e thjeshtë.

Punon shumë dhe sipas studimeve, kush punon shumë, ka probleme mendore dhe mund të kthehet në një maniak në të ardhmen.

Nuk ke një jetë për të qenë, pasi je në një moshë të konsiderueshme dhe nuk ke një të grua apo një të dashur.

Pasi e lexova, e grisa. E hodha në tokë dhe shkova në zyrë. Dikush i ulur në karrigen time m’u prezantua në pozicionin tim dhe më pyeti se çfarë kërkoja. Unë i kërkoja veç ndjesë dhe dola nga aty. Në derë u hasa me të dashurën e cila nuk më përfilli, por u fut brenda dhe puthi atë djalin në karrigen time.

Desha t’i them se nuk jam unë ai, por më pas u kujtova se ajo ishte e dashura e zyrtarit dhe jo e dashura e Andreasit.

Dola jashtë, rrasa duart ndër xhepa dhe shkova te vendi ku duhet të ishte një derë. Roja i cili s’kishte ç’të ruante, po hante disa fara luledielli. I kërkoja të më jepte disa dhe plot entuziazëm më tha “Po, zyrtar!” dhe zgjati grushtin drejt pëllëmbës sime të shtrirë.

“Ish-zyrtar”, - i thashë. Grushti u ngjit lart dhe pas disa çastesh dhimbjeje të pandier, pashë copa dhëmbësh para këmbëve të mia. U ula kaluç dhe i mora. Pika të kuqe binin aty pranë.

I mblodha në grusht, grushtin e rrasa në xhep dhe eca drejt shtëpisë. Ish-nëna dhe ish-babai më kishin bërë gati një valixhe.

“Ne jemi prindërit e zyrtarit”, - më thanë dhe më përçollën.

Duke tërhequr valixhen zvarrë, i thashë vetes: *Po unë, kush i kujt jam?*

25 qershor 2018

LETËRSIA PËR FËMIJË QË KA MBIJETUAR NGA IDEALIZMI I AUTORËVE

nga Rudina Çupi

Nisma ime për të reaguar dhe për ta sjellë në vëmendje temën delikate të krijimtarisë për fëmijë – së cilës sekush i qaset si “e vobektë” – zuri fill në panairin e nëntorit 2018, kur mungoi çmimi “Libri më i mirë për fëmijë”, me arsyetimin se *nuk ka autorë cilësorë* [kupto: çmim = letër (pa vlerë monetare) e vlerësuar nga një juri, anëtarët e së cilës *ka gjasa* të mos kenë “ekspertizën e fushës” – nuk di cila nga të dyja e bën autorin të ndihet më keq, pasi të dyja janë mini-elementare].

Asokohe shkrova artikullin “Djerrimin e letërsisë për fëmijë mos ua lini vetëm autorëve”, shkrim ky me nota rebelizmi ku, ndër të tjera, theksoja se nuk i duhet lënë VETËM autorit barra e një produkti kulture, për të cilin duhet një *punë skuadre* dhe se disa shtëpi botuese që e paragjykojnë autorin shqiptar të kësaj krijimtarie (siç u shpreh njëra nga botueset) nuk kanë *politika botimi* (apo vlerësimi, kuti është: nëse nuk je “person mediatik” nuk të kthejnë as përgjigje me e-mail) dhe as infrastrukturën e nevojshme (sidomos ilustruesin, por edhe psikologun, redaktorin e recensentin moshor – tagra këto që i takon t’i ofrojë enti botues), duke u mjaftuar ta bëjnë ATA rolin e viktimës e duke treguar me gisht autorin shqiptar si *jocilësor*, duke mos kuptuar se përsosja nuk vjen si një fat nga qielli apo me një të rënë të sëpatës, por për të duhet kontribuuar dhe vazhdimisht. Pikërisht mungesa e bashkëpunëtorëve të tjerë të domosdoshëm ka pas sjellë që vetëm zhanri i librit për fëmijë, ndryshe nga llojet e tjera të librit (që mirë-a-keq janë zhvilluar këto 30 vjetët e fundit) të flasë kaq vonë shqip (deri më sot ka “belbëzuar”). E pambështetur nga strukturat shtetërore, nga entet private botuese e ato shpërndarëse, por edhe nga mediat, kjo ka qenë një *letërsi* (krijimtari) që ka mbijetuar vetëm nga idealizmi i autorëve, siç shprehet një autor (R. B.) në një postim të vetin.

Koha i dha të drejtë dhe përgjigje pyetjes sime në artikullin e sipërpërmendur: “A do të shpreheshit njësoj sikur Ministria do të shpallte ndonjë projekt shpërblyes në mbështetje të këtyre autorëve?”, me nismën që është për t’u përgëzuar të Ministrisë së Kulturës për mbështetjen e krijimtarisë letrare për fëmijë, ku ne (unë si autore dhe ime bijë si ilustruese) morëm pjesë me librin “Kakarina”. Më vjen mirë që kjo ndodhi: më vjen mirë që autorët pjesëmarrës – paçka afatit dhe përhapjes së

kufizuar të informacionit (vetëm në pak kanale njoftimi) – ishin të konsiderueshëm në numër (rreth 27) dhe në zhanër (së paku 5); më vjen mirë që finalistë me prurjet dhe me emrin e tyre të përvojë në këtë zhanër i dhanë vlerën e merituar konkurrimit; më vjen mirë që strukturat shtetërore e hodhën një hap nismëtar dhe shpresëdhënës dhe uroj ta pasojnë së paku duke e bërë traditë – për t’i dhënë rëndësinë e munguar lexueshmërisë e cila kultivohet qysh në vegjëli, duke hapur sektorë të posaçëm për të promovuar për afrimin autor-lexues, përderisa edhe mënyrat e komunikimit në ditët e sotme ofrojnë mundësi të pafundme, për t’i shërbyer lexuesit të sotëm e të nesërm, sa jemi ende një vend me shumë fëmijë dhe rini.

Uroj që kjo nismë të shërbejë si nxitje besimi dhe largpamësi për *shtëpitë botuese* që të mos ngurrojnë të investojnë në një autor të ri, për atë bëjnë pjesën takuese në zhvillimin e kësaj lëmie që sot më shumë se kurrë ka nevojë të përparojë – ndoshta sot për sot jo me cilësinë e ëndrrave, por pa këtë farë sot nuk kemi pemën mot.

Uroj që kjo nismë të shtrihet edhe në *universitete*, ku të studiohet e të mësohet shkrimi krijues në përshtatje me moshën, për të përgatitur shkrimtarë të rinj të profilizuar enkas, por edhe ilustrues të posaçëm e bashkëkohorë për këtë zhanër – të cilët të ecin në këtë rrugë që sapo ka nisur të shtrohet, në mënyrë që në një të ardhme të afërt t’i *afrohemi krahasimit* me autorët e huaj – të cilët bëhen duke kaluar në procesin e duhur akademik dhe me mbështetjen e duhur institucionale – për të pasur me ç’të prezantohemi në panairin ndërkombëtar, se deri tani jemi prezantuar me raftë bosh. Kjo nismë duhet të nxitë edhe *Ministrinë e Arsimit*, e cila është ndër të parat që ia mbyll derën autorit shqiptar me listat përjashtuese të leximeve jashtëshkollore apo me mospërditësimin me tituj të rinj (mjafton një listë e botimeve të përvitshme në Bibliotekën Kombëtare) dhe me burokracinë që shoqëron marrjen e një lejeje për të përhapur leximin e veprës së autorit shqip në shkollë. Por, mbi të gjitha, uroj të bëhet diçka që *mësuesit e letërsisë të lexojnë libra për fëmijë* (shumica, sidomos ata që nuk i kanë të vegjël fëmijët e tyre, librin e fundit për fëmijë e ka lexuar qysh se kanë qenë vetë fëmijë – bëni një anketë dhe do të shihni sa alarmante është) që të *mos skandalizohen* kur nxënësi në detyrën e shtëpisë zgjedh fjali nga librat e Roald Dahli-t, të Dawid Williams-it apo të Rodari-t, si dhe që të kenë mundësinë që t’u rekomandojnë nxënësve të tyre tituj për lexim, si dhe t’i diskutojnë ata bashkërisht në “orë bibliotekë”, duke mprehur kështu mendimin kritik që të formatojnë në banka individë e qytetarë.

Gjithëvështrim

Si redaktore prej shumë vjetësh e librave për fëmijë, si përkthyes dhe si autore, më ka qëlluar ta ndjek librin për fëmijë edhe me qëllimin për të gjykuar se me ç’ushqim shpirtëror do të mëkohej ajo. Ndaj kësaj here zgjedh të flas si vëzhguese raftesh të bibliotekës për fëmijë dhe jo me tagrat e sipërpërmendura. I. Në panairin e fillimit, *librat e huaj* që përktheheshin në shqip përzgjidheshin sipas dy shtyllave vertikale bazë: përrallat dhe enciklopeditë, ndërkohë që klasikët e përkthyer dikur shtoheshin tek-tuk me ndonjë titull për qëllime të përmbushjes së detyrimit të leximit të librit jashtëklase. Poezi të përkthyer kishte pak (përveçse Rodari, Dr. Seuss etj.), për vetë specifikën sfiduese të të bërit bashkë në përkthimin

e gjuhës pritëse: edhe përmbajtjen, edhe metrikën, edhe ritmin dhe rimën, si dhe elemente të tjera letrare.

Pas tejmbushjes me këto linja bazë, biblioteka fëmijërore filloi të pasurohej edhe me libra të natyrave të reja e më bashkëkohore (linja e larmisë horizontale), siç janë librat me enigma, librat kulinarë, librat me aventura, fantastikë, biografi të personaliteteve dhe së fundi, edhe novela grafike dhe libra me mistere e me hetime, si dhe seri librash për mbështetjen psikologjike për problemet e kohëve moderne (synimi i të cilëve nuk ishte katërçpërisht komercial, por vizionar), duke mbuluar kështu fashën moshore të lexuesit të vogël të mëvetësishëm, por duke lënë pa vëmendje librin për të rinj. Të gjitha këto përmbushën atë etjen e lexuesit për kërshtëri të reja, duke e bërë letërsinë për fëmijë veçse një copë në pazëllin e madh të prirjeve të tjera kulturoro-librore.

Ndër të mirat e zhvillimit ishte se librat erdhën në seri, duke u botuar gati njëkohshëmrisht me daljen në vendin e origjinës e duke bërë që lexuesi ynë të ndihet bashkëkohor me lexuesin e vendeve të tjera të zhvilluara. Nuk harroj të përmend se shumë libra erdhën të ndërthurura edhe me elemente të teknologjisë, të pajisura me lapsa/ mause/ elemente zanore, duke e bërë librin gjithnjë e më shumë mjet argëtimi, përveçse mjet të dijes.

Ajo që bie në sy në pothuajse të gjithë librat e huaj, përveç trashësisë dhe përmasave të posaçme të përshtatur sipas moshës, është se në koperinë ka emrat e të dy krijuesve: të autorit dhe të ilustruesit. Si mund të ishin librat e Roald Dahli-it pa ilustrimet shpërthyes të Quentin Blake-t? Po ashtu, nëpër kopertina vihet re një rritje e autoreve/ ilustruesve femra, raport që në çdo kohë ka anuar rëndshëm nga kahu mashkullor. Ndërsa, sa për përkthimin, ardhjen në shqip, më mirë të flasim një herë tjetër, se ajo është andrallë më vete.

Sa i përket *letërsisë*, përzgjedhjet fillestare të botuesve qenë përrallat dhe klasikët, por më vonë erdhën duke u zgjeruar në larmi e në zhanre, duke iu përshtatur sidomos kërkesës kryesore të komercializmit: joshjes (*bestseller*) në tekst dhe në ilustrim, duke sjellë në shqip libra ku mbizotëron humori e duke përmbushur kështu ndër të gjitha ushqyerjet estetike që përcjell letërsia më së shumti tiparin argëtues dhe gjithnjë e më pak atë didaktik.

Efkti i kësaj letërsie solli një mosqasje ndaj letërsisë klasike. Për ta thënë më konkretisht, vajza ime pësonte një krizë dhembshurie sa herë lexonte klasikët, si “Pinoku” (origjinali), “Tom Sojeri”, “Shitësja e vogël të shkrepëseve”, “Kozeta” etj., dhe më pyeste shumë shpesh për varfërinë, si një ndër mbresat kryesore e të papercptueshme për të, gjë që i dallonte këta libra nga librat me tematika moderne, por edhe nga realiteti i sotëm, në të cilin “mirëqenia” është fjalë e ditës. Këtë mbresë nuk e kanë, siç duket, vetëm lexuesit tanë – mundësia e përzgjedhjes së të cilëve varet nga nuhatja e përzgjedhjes së botuesve – por edhe lexues të vendeve të tjera. Këtë e them pasi shumë nga librat klasikë kanë ardhur në shqip jo vetëm në origjinal, por edhe në formë të ritreguar, të përshtatur për disa grupmosha dhe për shijet bashkëkohore të lexuesit, ku pjesët me nota vunerabiliteti janë fashitur vende-vende, dhe libri është hijeshuar me ilustrime më moderne e të këndshme.

II. Ndërsa libri shqip në zhvillimin e pas-viteve-’90 vazhdoi “ripërtpjen” e një letërsie vazhduese me atë të mëparshmen, në zhanre për moshat e ulëta, kryesisht poezi (kryesisht me rimë), gjëgjëza, fabula e përralla, ndërsa proza e gjatë kushtuar lexuesve të mëvetësishëm hasej rrallë dhe ajo për të rinjtë thuhetse mungonte, duke bërë që kjo *krijimtari* të mos ngrihet dot në *letërsinë e mirëfilltë*. Në vijim kësaj shporte iu shtuan libra didaktikë, kanalizuar në thellim njohurish të një lëmi, edukatë qytetare apo ndërgjegjësim për mbrojtjen e mjedisit.

Titujt dhe autorët ishin sporadikë (jo seri), librat ishin me përmasa të mëdha sa një dispensë (shumica variant A4), pra, me përmasa të pastudiuara në përputhje me moshën, me trashësinë e një fletoreje, bardhezi ose të ilustruara me minimum ngjyrash e teknikash dhe thuhetse me cilësi të një lloj letre me shkëlqim, si dhe me qepje a ngjitje që e bënte shpejt librin të papërdorshëm. Përmbajtja e stisur në dukje, tematika e kufizuar dhe kujdesi gjuhësor në nivelet minimale.

Por autori është një, nuk mund t’i bëjë vetë të gjitha proceset, ndaj kjo ishte pasojë e moskontribimit apo e kontribimit minimal të shtëpive botuese, që vepra të kalonte nëpër hallkat e domosdoshme dhe me parametrat e duhur të botimit. A nuk janë po këta botues që flasin për *autorë jocilësorë*?

Ndaj, risjellim edhe një herë të vërtetën e mesipërme, të hidhur, por ekzistuese, që kjo është *një letërsi* (krijimtari) që ka mbijetuar vetëm nga idealizmi i autorëve. Pasioni i këtyre autorëve që ka mbajtur gjallë këtë lloj krijimtarie mund të thuhet se ka qenë heroik, sidomos kur e dimë se me sa zor u është dashur të gjejnë shumën për faturën e botimit, të paguajnë redaktor (disa) e ilustrues, të trokasin në dyert të mezhapura të shtëpive botuese dhe pastaj, pas ekzaltimit bosh të pasbotimit, t'i futen një odiseade tjetër: atë të të bredhjes në dyert e librarive, edhe këto dyer që shpesh u janë mbyllur në fytyrë: librarët ose nuk i pranojnë se këta libra janë “në të zezë”, ose ngaqë “autori shqip nuk ecën”, ose se “me përralla janë mbushur raftet” ose se me përmasat e një kioske “libraria nuk mban dot çdo titull” që i ofrohet... dhe autori mendon: “Vepra ime nuk është me sifiliz.” Mëshiruese, apo jo? Po shtëpia botuese? I ka marrë paratë “llokum në xhep” pa vramendjen më të vogël, duke bërë thjesht ndërmjetësin mes autorit dhe shtypshkronjës, pa ofruar as redaktim, as rencencë, as ilustrues, as shpërndarës, duke u mjaftuar vetëm me ofrimin e logos së saj dhe ISBN-së që është falas. Por edhe në rastet kur shtëpia botuese ka marrë përsipër botimin e një veprë të një autori shqiptar, aktivitetet promovuese kanë qenë shumë të rralla, ndryshe nga çdo të bënte një biznes i çfarëdoshëm që prodhon çdo lloj produkti tjetër.

Gjërat kanë filluar të lëvizin, realiteti po ndryshon përditë nga pak dhe gjendet tek-tuk ndonjë derë që nuk i mbyllet në fytyrë shkrimtarit shqiptar, jepet një dorë, por që në fakt nuk është kundërt tij kjo zgjatje e dorës: është edhe kundërt lexuesit që ka të drejtën të ndihet i përfaqësuar edhe shqip, edhe kundërt kësaj krijimtarie së cilës i është munguar vëmendja prej rreth 30 vjetësh, edhe kundërt vlerave kulturore shqip që do të jenë tulla ndërtuese të qytetarëve të nesërm, edhe kundërt vetë letërsisë, e cila duhet të ecë si të gjitha simotrat e arteve të tjera.

Megjithatë, ju siguroj se “në terren” hallka e drejtpërdrejtë me lexuesin që është edhe përftuesi fundor, është shumë ndryshe dhe pikërisht aty mes të vegjëlvë gjendet pjesa më e mirë e këtij zinxhiri kulturor që përçon fjala e shkruar, se aty jo vetëm që nuk ndihesh i diskriminuar, por tepër i vlerësuar. Vetëm atje e ndien shpërblen: etjen e fëmijëve për lexim, ngazëllimin që ndiejnë kur të pyesin: “Ti je një autore?”, sikur të pyesin “Ti je një dinozaur?” apo kënaqësinë e të shprehurit kreativ duke e bërë menjëherë të vetën filozofinë e atmosferën e librit.

Unë jam një autore që botoj “libra të papërkthyeshmë”, pra, të destinuar vetëm për lexuesin shqiptar, pasi janë libra të bazuar në lojën gjuhësore që shqipja e ofron me bujari (çka do të thotë se do të kem “famë” të kufizuar), por jam ndier e përmbushur çdo herë në takimet që kam kryer në biblioteka lagjesh apo në shkolla të disa qyteteve për të lexuar vepra të botuara, por edhe të pabotuara, lexime të shoqëruara edhe me aktiviteteve argëtuese multiartistike e ndërvepruese, kam mbetur e magjepsur nga dashamirësia, mprehtësia, gjallëria, interesi dhe kureshtia e fëmijëve kundërt leximit. Ata janë motivi. Mjafton thjesht të jemi të pranishëm!

KINEMATOGRAFI

FATMIR KOÇI ME FILMIN “ELVIS WALKS HOME” VLERËSIM NË PORTUGALI

Filmi “Elvis walks home” me regji nga Fatmir Koçi ishte pjesë e kompeticionit zyrtar në edicionin e 23-të të AVANCA Film Festival në Portugali, ku u vlerësua me *Special Mention* të jurisë. Qendra Kombëtare e Kinematografisë shprehet se ky është vlerësimi i 8-të për këtë film deri tani. “Pas përzgjedhjes në 20 kompeticione zyrtare, ky është vlerësimi i 8-të ndërkombëtar për *Elvis walks home*”, - bën me dije QKK. “Elvis walks home” (*Elvis kthehet në shtëpi*) është filmi më i fundit i regjisorit Fatmir Koçi, me skenar nga Jonathan Preece. Tema e filmit është universale. Filmi sjell në vëmendje fatin e disa fëmijëve jetimë të cilët nga luftërat ballkanike në vitin 1999 mbetën në rrugë. Një ditë, ata takohen me një imitues të Elvis Presley-t, i ardhur në Ballkan për të argëtuar trupat britanike. Asnjë nuk e di origjinën e tij. Është një shqiptar që ka emigruar dikur në Londër dhe përpiket ta harrojë nga ka ardhur. Rolet në film regjisorit ua ka besuar aktorëve të njohur, por edhe emrave të rinj, një pjesë e aktorëve në film janë edhe fëmijët. Mickey luhet nga aktori Dritan Kastrati, i cili ka luajtur edhe në dy filmat e mëparshëm të Koçit, si *Amsterdam Express* dhe *Pit Stop Mafia*. Vetë Kastrati është larguar ilegalisht nga deti dhe ka shkuar me një kamion në Britani të Madhe kur ishte 12 vjeç. Rolet e fëmijëve refugjatë janë nga Klaus Laçi, Samuel Vargu, Armin Vargu, Vivian Biaggione, Enea Shinjatari, Arber Sinanaj, Lionel Boçi, Gledi Spahiu, Jona Anastasi, Naiel Hoxha, Nikolla Shosha, Mikel Jaku, Reis Cani, Laura Cani. Ndërsa rolet e tjera nga Romir Zalla, Amos Zaharia, Juli Emiri, Faton Gerbeshi, Arbies Komoni, Shkëlqim Bunjaku

etj. Regjisorit Koçi më herët është shprehur se tema e emigracionit në Ballkan është shumë e ndjeshme. “Unë nuk jam në gjendje të them se do të ketë paqe e vetëm paqe, por që konflikt ka dhe do të ketë në Ballkan. Në qoftë se nuk do të ketë konflikt me armë, një konflikt shpirtëror e një konflikt për t'u larguar nga kjo zonë e shoh përditë. Mbi 90 për qind e të rinjve që unë kam pyetur, të paktën këto 4-5 vitet e fundit, thonë se duan të ikin. Nuk duan të ikin se e urrejnë këtë vend, duan të ikin sepse duan një mundësi”, - u shpreh regjisorit Fatmir Koçi. Këtë herë “Elvis walks home”, siç shprehet regjisorit, ka një temë universale, por fokusi është dhe në rajonin tonë. “Filmi ka një temë që është universale, por është e fokusuar te rajoni ynë. Boshti është egoizmi i një njeriu që ka humbur identitetin. Ai do ta humbë identitetin në këtë kaos dhe nuk do të identifikohet me vuajtjen nga ka ardhur. Dikur kam ikur thotë prej lufte, nuk dua të kthehem më këtu”, - vijon më tej regjisorit.

“OPEN CINEMA” NË TIRANË ME 18 FILMA SHQIPTARË DHE TË HUAJ

“Open Cinema” po zhvillon sezonin e tretë në vendin tonë. Një projekt që sjell për publikun në qytete të ndryshme filma shqiptarë dhe të huaj, duke u ndjekur me interes. Në sezonin e tretë “Open Cinema” është ndalur këto ditë në Tiranë, ku janë programuar që të shfaqen 18 filma shqiptarë, prodhime para dhe pas viteve '90, si dhe filma të huaj. Do të shfaqet filmi *Muaji i mjalit* me skenar të Genc Përmetit dhe regji nga Goran Paskalevic. Drejtues i këtij projekti, kineasti Skënder Jaçe, tregon se synimi i tyre është që të promovohen filmat jo vetëm të regjisorëve të huaj, por dhe ata shqiptarë. “Open Cinema” mbaron nga data 20 gusht në Tiranë. Ne jemi në disa qytete me filmat që shfaqen në “Open Cinema”. Janë filma që nuk kanë pasur shumë projeksione në popull dhe menduam që të gjitha premierat e reja ne t'i bëjmë. Flas premiera për “Open Cinema”, ku ky sezon është vetëm gjatë verës”, - shprehet kineasti Jaçe. Projekti, që organizohet me shfaqjen e filmave në qytetet e ndryshme të vendit, organizohet nga shtëpia filmike *Production Cinemania* me mbështetjen edhe të Qendrës Kombëtare të Kinematografisë, por bashkëpunimi është dhe me AQSHF. Prodhime të ndryshme kinematografike po shfaqen gjatë kësaj kohe për publikun, por nuk mungon edhe një retrospektivë e filmave që janë realizuar para viteve '90 në vendin tonë në Kinostudio. Drejtuesi i projektit, kineasti Skënder Jaçe, shprehet se deri tani filmat janë pritur me interes nga publiku, ku gjatë verës gjen në kinemanë verore prodhime filmash të njohur shqiptarë, por edhe të huaj. “Open Cinema” është pritur me interes, pasi vijnë grupmosha të ndryshme. Por

edhe këngëtarët e ftuar para filmit kanë qenë një risi, pasi kanë interpretuar kolazh me muzikën e filmave tanë të shoqëruar me projeksion nga filmat shqiptarë dhe kjo e ka bërë edhe më të prekshëm aktivitetin në Tiranë”, - shprehet, mes të tjerave, Jaçe. Sot në vendin tonë mungesa e kinemave është shumë shqetësuese. Regjisorë të ndryshëm shpeshherë janë shprehur për këtë problem, por me projektin e kinemasë verore publiku mund të shikojë dhe filmat që nuk ka mundur dot t'i ndjekë në ekrane. Kineasti Skënder Jaçe pohon se, natyrisht, ndien keqardhje për qytete të mëdha, si Durrësi, Berati, Fieri, Vlora, Gjirokastra etj., por ky është realiteti.

Programi me filmat

Filmi “Muaji i mjalit” që shfaqet sonte në “Open Cinema” është një prodhim i njohur kinematografik. Një bashkëpunim shqiptaro-serb që sjell në role aktore të njohur. Në filmin “Muaji i mjalit” vjen historia e dy çifteve, një shqiptar e një serb, të cilët jetojnë në emigracion, por udhëtimet e tyre përfundojnë në zhgënjime të papritura. Ndërsa do të shfaqet filmi “Muaji i mjalit” në kinemanë verore, mbrëmjen e së mërkurës ishte radha e një prodhimi kinematografik të huaj, filmi “Zonja e panjohur”. Më herët për publikun u shfaq dhe filmi “Balkan Pazar” me regji nga Edmond Budina, por pjesë e programit janë dhe filmat “Delegacioni”, “Të ardhur nga ëndrrat”, “Të thyer” etj. Më herët, kineasti Skënder Jaçe shprehej, mes të tjerave, se projekti gjithashtu nxit mendimin se kinemaja duhet të jetë prezente dhe është pjesë e civilizimit shoqëror.

Dëshmitë e para për prova xhirimesh nga vetë shqiptarët na çojnë në Korçë, në vitin 1935, jo shumë larg Manastirit të vëllezërve Manakis. Natasha Lako, ish drejtore e Arkivit të Filmit në librin e saj “Energji e filmit” ka treguar se një nga trashëgimtarët e sotëm të kinema Majestik ka dëshmuar se xhirimet e para të tyre janë kryer më 6 janar 1935 ditën e hedhjes së kryqit në lumë dhe procesioneve të karnavaleve.

6 JANAR 1935 XHIRIMET E PARA ME KAMERA NGA VETË SHQIPTARËT

Dëshmitë e para për prova xhirimesh nga vetë shqiptarët na çojnë në Korçë, në vitin 1935, jo shumë larg Manastirit të vëllezërve Manakis. Natasha Lako, ish drejtore e Arkivit të Filmit në librin e saj “Energji e filmit” ka treguar se një nga trashëgimtarët e sotëm të kinema Majestik ka dëshmuar se xhirimet e para të tyre janë kryer më 6 janar 1935 ditën e hedhjes së kryqit në lumë dhe procesioneve të karnavaleve. Trashëgimtarët e Majestik kanë rrëfyer se si u sigurua kamera e xhirimit, duke e ruajtur ende në mjediset e kinemasë së tyre. Kamera ishte blerë për të xhiruar titime të herëpashershme të përmbajtjes së filmave sipas modelit të filmave pa zë, pasi shumica e spektatorëve që mbushnin sallën e kinemasë nuk kuptonin gjuhë të huaja. Duke mos pasur mundësi subtitrimi kjo përmbledhje e shkurtër e filmave e përgatitur nga një vajzë korçare xhirohej dhe montohej në film, duke kryer shërbimin e parë filmik brenda Shqipërisë.

Në librin “Energji e filmi” të shkruar nga kineastja Natasha Lako njihemi me këtë informacion. Aty shënohet se përgatitja e frazave përmbledhëse të ngjarjeve dhe dialogjeve kyçe si proces komercial, kërkonte larjen e filmit dhe montazhin e thjeshtë të pelikulës gjë që i çoi pronarët të provojnë edhe xhirime të figurës në lëvizje dhe larjen e këtij materiali në një laborator të Selanikut. “Vëmendja e tyre u kthye nga spektakli i garës së hedhjes së kryqit në lumë dhe spektakli i karnavaleve të famshme”. Ky metarial i filmuar është djegur gjatë zjarrit që ra në kinema “Luks”. Për xhirime të tjera flasin dëshmitarë të tjerë, shqiptarë që kanë jetuar jashtë trevave të tyre. “Ajo që ka rëndësi të theksohet është se xhirimet në një vend të vogël si Shqipëria, nuk merren përsipër as nga shteti, as nga kompani prodhuese, por nga njerëz që kanë inisiativën dhe prirjen e tyre, nën shembullin e vëllezërve Lymier, apo vëllezërve Manakis.

me njerëz anonime, ku ke mundësi të pafundme të fiksosh, jo thjesht procesionin fetar ose maskën, por botën dhe lojën njerëzore”. Në Shqipërinë e dy lufrave botërore, me 800 000 banorë është formuar një grup njerëzish të interesuar për artin e shtatë. Dashamirësit e artit, thotë Lako vendosen përpara një beteje njerëzore, që kërkon të arrijë rezultatet e veta, si një përpjekje e madhe individuale e njeriut, e mishëruar në kienastët e parë të Ballkanit, vëllezërit Manaki.

Sipas skenaristes duket se përshtypjet e punës së vëllezërve Manaki, të cilët kanë zhvilluar aktivitetin e tyre si në Bitola (Manastir) edhe në qytetin shqiptar të Korçës, mbeten në Shqipëri nga më të fuqishmet. Lako shkruan se dëshmitarë okularë tregojnë se ata zotëronin gjuhën shqipe dhe ishin shumë të lidhur me jetën politike-shoqërore shqiptare.

“

Ajo që ka rëndësi të theksohet është se xhirimet në një vend të vogël si Shqipëria, nuk merren përsipër as nga shteti, as nga kompani prodhuese, por nga njerëz që kanë inisiativën dhe prirjen e tyre, nën shembullin e vëllezërve Lymier, apo vëllezërve Manakis.

“Shqiptarët krenohen me fotografët e tyre të mëdhenj, si Marubët e Shkodrës, ose me të panjohur si mjeshtër Sotiri i Korçës, me ekspozitat e para të pikturës së pikturës të viteve ‘30, një prej të cilëve është Kolë Idromeno, i cili solli në Shqipëri edhe projektionin e filmit”. Në këtë kontekst përmendet gjallërimi i jetës kulturore edhe botimet në prozë edhe poezi moderne, të cilat për emrin na çojnë deri në ndërtimin e kinemasë së parë moderne “Majestik” të qytetit të Korçës.

Fillimisht në këtë kinema pronarët e saj, vëllezërit Mano, ftojnë për të krijuar postera pikturorin e ri Stavri Madhi, i cili zgjon fantazinë e tij krijuese duke u mbështetur në sekuenca të filmave. Vëllezërit Mano përpiqen gjithashtu ta bëjnë filmin e huaj sa më të kuptueshëm për spektatorin e tyre.

“Në Shqipëri në këto festa kanë marrë pjesë bashkarisht të gjithë qytetarët, pavarësisht nga besimet e ndryshme. Vëmendja kthehet njëkohësisht nga kronika dhe spektakli i karnavaleve, ky teatër i madh ku bashkohet e mundura dhe e pamundura, tragjikja me grotesken. Ndihet në këtë orientim këndvështrimi, ndikimi i shfaqjeve të mëdha dhe humane kinematografike”, shkruan Lako në librin “Energjia e filmit”, duke e konsideruar këtë periudhë se si filmi shqiptar bëri një lindje natyrale.

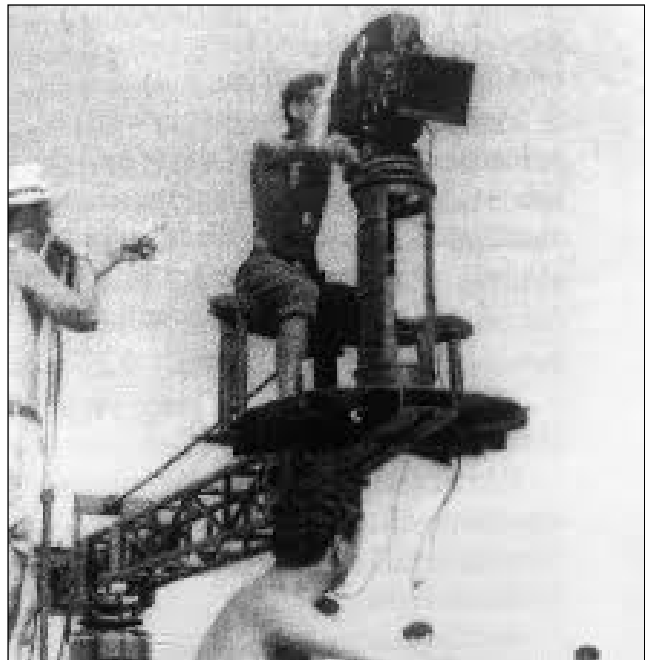
NË TEATRIN E KORÇËS

“DOKTOR SHUSTER” E PËRKTHYER NGA TIMO FLLOKO ME MESAZHE SOCIALE PËR PUBLIKUN

Vepra teatrale “Doktor Shuster” shkruar nga Dusan Kovačević me regji nga Qëndrim Rijani u shfaq për publikun në skenën e teatrit “Andon Zako Çajupi” në qytetin e Korçës. Një vepër, e cila përmes lojës së aktorëve në skenën e teatrit përcjell dhe mesazhe për shoqërinë. Përkthyer nga Timo Flloko dhe me regji nga Qëndrim Rijani kjo vepër pas Korçës do të vijojë për publikun dhe në skenën e teatrit të Bitolas në Maqedoni, por dhe në skenën e teatrit Zvezdara në Beograd. Një vepër që ka në role aktorë të njohur si Sotiraj Bratko, Zamira Kita, Dritëro Ame, Blerta Belliu, Shkëlqim Jupi, Gloria Nura, Arben Malësia, Nikola Stefanov. Drejtoreshë e teatrit Zamira Kita mes të tjerave shprehet se vepra trajton një problematikë, që teatri i qytetit të Korçës herë pas here e ka në vëmendje. “Një vepër e bukur, sepse trajton problem social. Teatri i Korçës e kthen vëmendjen vazhdimisht te problemi i mbështetjes së brezit të vjetër, dhe si edukohet brezi i ri me dashurinë për më të moshuarin dhe respektin ndaj tyre, ndërkohë edhe të rinjtë si edukohen me dashurinë për teatrin. Ky bashkëpunim për këtë shfaqje këtë e ka në qëllimet veta”, pohon Zamira Kita, njëkohësisht dhe me rol në këtë vepër teatrale, që mban emrin e autorit Dusan Kovačević. Komedia e zezë u mirëprit nga publiku këto net vere në qytetin e Korçës, ku veç aktorëve të njohur të teatrit në role regjisorit Qëndrim Rijani sjell para publikut dhe emra të rinj, që tashmë po vlerësohen jo pak me angazhimet e tyre artistike. Me një aktivitet të larmishëm artistik në skenë gjatë këtij sezoni artistik drejtoresha teatrit të Korçës Zamira Kita mes të tjerave thekson dhe rëndësinë që ka ky bashkëpunim me këtë shfaqje teatrale. “Ne e kemi këtë shfaqje në repertor. Pas

Korçës do të jetë në Bitola në teatrin e Manastirit, do të shkojmë dhe në teatrin e Beogradit. Pra “Doktor Shuster” jo vetëm në teatrin e Korçës, por do të jetë dhe në shtete të tjera. Serbia, Maqedonia dhe Shqipëria do të jenë bashkë, sepse teatri do ti bashkojë artistët dhe publikun, ne kishim dhe të ftuar nga Maqedonia si publik në Korçë. Ne nuk dimë të kemi në Ballkan vetëm grindje dhe sherre, por dimë të vendosim dhe ura bashkëpunimi”, pohon mes të tjerave drejtoresha Zamira Kita. Shfaqja në skenë Mesazhet që përcjell vepra e Dusan Kovačević, janë komplekse, që nga respekti për të moshuarin, për të vdekurin, të marrëdhënia me Zotin. Në komedinë e zezë që erdhi në skenë këtë herë nga regjisorit Rijani, gjithçka rrotullohet rreth karrocave invalidësh, të cilat metaforikisht trajtojnë handikabin e shoqërisë sonë mbi të vërtetat tronditëse si raporti baba-fëmijë, burrë-grua, motër-vëlla, vëlla-vëlla. Komedia e zezë “Doktor Shuster” përmban brenda saj gjithë problematikën e rajonit të Ballkanit. Ndërsa elementi “karrocë” vjen si përkrahje ndaj njerëzve me aftësi të kufizuara, dhe keqardhja është ajo gjë për të cilën ata kanë sa më pak nevojë. Vepra vërtetë rreth fatit të dy njerëzve, motër e vëlla, të cilët në vitet e tranzicionit nuk kanë mundur të ushtrojnë profesionet e tyre, motra si pianiste, kurse vëllai si doktor.

Gazeta ExLibris në forumin për përkthimin, duke ftuar shkrimtarë e përkthyes për të kontekstualizuar mbi përvoja personale tri çështjet themeltare të ardhjes së veprave të huaja letrare në shqip: Përkthimi: interpretim, përshtatje apo shqipërim? Të përkthesh nga gjuha origjinale apo gjuhë e dytë! Përkthimi: kulturë dhe gjuhë, sa rëndësi kanë? Këtë numër botojmë vështrimin e përkthyeses e kritikes së teatrit, Anxhela Çikopani

NË SHPIRT TË PËRKTHIMIT

nga Anxhela Çikopano

Përkthimi: interpretim, përshtatje apo shqipërim?

E di, që duket e thjeshtë, po është, në fakt, shumë e vështirë t'i përgjigjes një pyetësori, të cilit i janë përgjigjur më herët njerëz, që qarkullojnë në të njëjtat rrethe me ty dhe këto tema i keni diskutuar rrallë e shpesh me njëri-tjetrin. Po prapë, një gjë na shpëton në këtë botë: origjinaliteti që ruhet nga pikënisja e përgjigjes.

Unë vij nga shkollë teatri dhe për mua, teatri e përkthimi janë dy forma shumë të ngjashme krijimtarie, që vënë në zbatim imagjinatën përmes mjetesh të ndryshme. Pse e them këtë: kur marr një libër të ri për ta përkthyer, njësoj si regjisorja brenda meje, hetoj për autorin, kontekstet e veprës, ç'filozofi fsheh pas, shpirtin që ka në thelb. Pastaj i shtrohem ta lexoj dhe njëjtë si teatri, fjalët fillojnë e marrin formë të gjallë në mendjen time. Ka aty ndjesi, ngjyra, ritme, tinguj, gjuhë, peizazhe, po edhe aroma, marrëdhënie gjithfarëlloj, që luhen si etyde një pas një në kokë. Krejt njësoj si profesionisti i teatrit, ti ndjen dhe di: di pse, di si, nuk përjeton kuturu, pa qëllim; nuk merr thjesht ndjesi, pa i lidhur ato me hulumtimet e hershme; di ku gjuha përshkruan, di ku vepron, di pse flasin ashtu personazhet me njëri-tjetrin, di pse një regjistër shprehimor e jo një tjetër, se njeh psikologjinë e personazheve, shkak-pasoja e ngjarjeve. Dhe pastaj vjen çasti të hedhësh në letër. E aty mjetet e regjisorit shkrihen, fillojnë forcohen të përkthyesit: pse filan shprehje e jo një tjetër, pse në këtë dialekt, cili epitete rri më mirë në një mori sinonimesh... dhe gjuha kthehet në mjetin, që do të krijojë në kokën e tjetrit etydet një pas një, ashtu si ti i ke parë më herët në kokën tënde.

Sipas një përkufizimi bazë të estetikës, nëse publiku nuk e kupton një vepër teatrore të vënë në skenë, atëherë shfaqja nuk ekziston. E nëse gjuha që ti përdor,

nuk i thotë asgjë lexuesit, nuk i ngjall emocione e nuk i trazon mendime e kujtime; nëse ajo që nxjerr nga duart, nuk kandis lexuesin ta dojë autorin sa për bukurinë e të shkruarit, aq edhe për veçantinë e tij, a ekziston ajo që ke nxjerrë nga duart?

Të përkthesh nga gjuha origjinale apo gjuhë e dytë!

Do të doja të kisha kohë të mësoja spanjishten, për të lexuar Markesin në original. Gjuha e dytë, e tretë e katërt janë padyshim një mik, që nuk të lë në baltë. Unë sa herë përkthej përpiqem të gjej versione në dy gjuhë të tjera të librave, që kam në dorë, se zëre se kam aty pranë meje përkthyesin dhe e pyes: "Hë, si e ke lexuar ti? Njësoj si unë? Apo e ke kuptuar ndryshe?" Po përkthimi, padyshim nga origjinali. Kulla e Babelit vjedh boll nga kuptimi i gjuhës sonë edhe brenda për brenda saj, le më pastaj mes gjuhësh të njëpasnjëshme.

Përkthimi: kulturë dhe gjuhë, sa rëndësi kanë?

Gjuha është qenie e gjallë, që lind e zhvillohet në pëqi të kulturës. Në çdo epokë gjuha mbart me vete tisin e kulturës ku është zhvilluar, në shprehje, ngjyime, kontekste. E pastaj vijmë në lëmin tonë: e si të mos rrëmosh në imagjinatën e kulturës sonë, sa herë që përdor gjuhën; kur qëllimisht e pasuron a zhvesh këtë të fundit nga ngjyrimet shqiptare, duke e kthyer autorin në pjesë të shtëpisë tënde ose në atë të huajin e mençur, që nuk qaset, po që ti aq shumë e çmon. Këtë gjuhë s'e arrin dot kurrë e vetme. Ka diçka, që asgjë nuk ta fal në jetë më shumë se përkthimi artistik: është pasurimi i kulturës vetjake me kulturat e botës mbarë, gjer thellë në dejtë e tyre, ku nuk do të hyje kurrë, po të mos të të ngrinte kurthe gjuha.

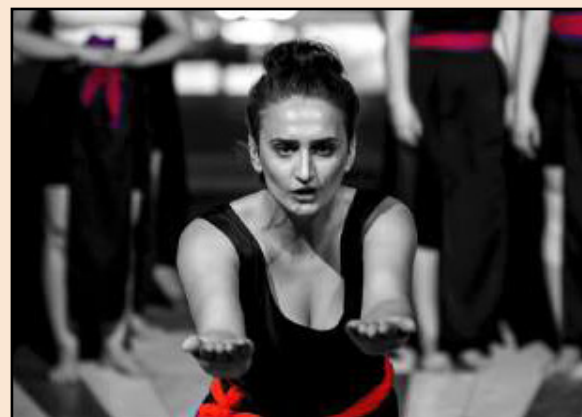
“

Unë vij nga shkollë teatri dhe për mua, teatri e përkthimi janë dy forma shumë të ngjashme krijimtarie, që vënë në zbatim imagjinatën përmes mjetesh të ndryshme. Pse e them këtë: kur marr një libër të ri për ta përkthyer, njësoj si regjisorja brenda meje, hetoj për autorin, kontekstet e veprës, ç'filozofi fsheh pas, shpirtin që ka në thelb.

PERFORMANCA

“KANUNI I GRUAS”, TETË AKTORE NGA KOSOVA NË SKENËN E TEATRIT KOMBËTAR

Shfaqja “Kanuni i Gruas” me regji nga Arlinda Morina erdhi për publikun në skenën e Teatrit Kombëtar. Performanca “Kanuni i Gruas” është një shfaqje emocionale e mbështetur në lëvizje skenike, këndim dhe biseda, e performuar nga aktore profesioniste. “Kanuni i Gruas” me regji nga Arlinda Morina dhe interpretimin e tetë aktorëve nga Kosova shënoi mbrëmë dhe premierën në skenën e Teatrit Kombëtar. Kjo shfaqje shtjellon temën e gruas në një cikël të procesit jetësor, duke e vënë theksin tek ndikimi i mjedisit në pritshmërinë e saj për jetën, nënshkrimin ndaj paragjykimeve, vlerësimeve dhe abuzimeve të ndryshme. Me mesazhe për shoqërinë tonë, kjo shfaqje teatrore sipas regjisores Arlinda Morina rikujton dhe të këqijat që i bëhen gruas. “Kam menduar, që përmes një performace të tregoj traditën e kanunit për gruan, prej lindjes deri sa mbaron jeta e saj. Për të kaluar të keqen duhet të rikujtojmë, që të mos përsëritet. Prandaj unë si regjisore kam rikujtuar veset e këqija, që bëhen ndaj gruas nga shoqëria jonë”, pohon regjisorja

Morina për punën, që është bërë për realizimin e kësaj shfaqje në skenën e teatrit. Salla e Teatrit Kombëtar tashmë është hapur dhe artistë të ndryshëm po shfaqen me vepra e tyre. Jo vetëm artistë shqiptarë, por dhe të huaj janë në skenën e teatrit. Radha mbrëmjen e së mërkurës ishte e tetë artiste nga Kosova, Arta Lahu, Kaltrinë Zeneli, Molikë Maxhuni, Qëndresa Kajtazi, Qëndresa Loki, Rajmonda Ahmetaj, Daniela Markaj dhe Vjosa Abazi, që sollën në skenën teatrore shfaqjen “Kanuni i Gruas”. Disa pjesë të kanunit dhe një monolog anonim nga botimi “Me konuse”, janë përdorur në shfaqje. Shfaqja “Kanuni i Gruas” erdhi në skenën e Teatrit Kombëtar në kuadër të Festivalit për Mbrojtjen e Teatrit. Produksion i Qendrës për Art dhe Komunitet -Artpolis, regjisorja Arlinda Morina shprehet se bashkohet në mbrojtje të Teatrit Kombëtar. “Ne solidarizohemi me artistët e Shqipërisë në mbrojtje të teatrit, tempullit të artit”, tregon ajo. Me regji nga Arlinda Morina, asistent regjie Labinot Raci, kjo shfaqje është prezantuar dhe më parë në Kosovë. Regjisorja tregon se shfaqja është pritur me interesin e të pranishme, që kanë ndjekur interpretimin e tetë aktoreve. “Në Kosovë ka pasur mjaft publik kur është shfaqur. E kanë pritur me një habi, që nëpërmes një tradite kam bërë një art avangard”, tregon regjisorja Morina. Shfaqja mbrëmë shënoi dhe premierën në Tiranë, por regjisorja vlerëson dhe bashkëpunimi për ta sjellë në skenë. “Puna me “Artpolis” dhe aktoret ka qenë një përvojë e mirë, sepse unë për herë të parë bëj një performancë dhe me ndihmën e aktoreve erdhi deri te finalizimi dhe një ndjeshmëri e pastër”, vijon Morina.

J.V

SHEKULLI XX: EPOKA E DYSHIMIT KRIZË E REALIZMIT, KRIZË E ROMANIT?

nga Pierre Chartier

Në shkurt të vitit 1950 Nathalie Sarraute, autore e dy romaneve të rëndësishme, *Tropismes* dhe *Portreti i një të panjohuri*, boton në revistën *Les Temps modernes* një artikull me titullin *Epoka e dyshimit*. I ribotuar disa vjet më vonë, më 1956, me tri ese të tjera që e plotësojnë dhe e shpjegojnë atë, ky tekst-manifest mban qëndrim ndaj romanit bashkëkohor. Autorja thotë aty se është vjetruar tashmë aleanca e dikurshme, shumë praktike, e autorit me lexuesit, e lidhur që nga Balzac-u, rreth personazhit të tipizuar, të një intrige të lidhur mirë dhe përdorimit të vetës së tretë. Midis partnerëve mbretëron mosbesimi dhe kjo prek sidomos personazhin tradicional. Është e pamundur t'u përmbahesh rregullave "realiste" të shekullit të kaluar. Pakti nuk qëndron më vetvetiu, siguron Sarraute. Ne kemi hyrë në epokën e dyshimit.

Në fakt, më 1950 romani kishte hyrë qe prej shumë kohësh në një periudhë kundërshtimi të fortë. Që në vitet 1890, një numër i madh kritikësh ngrihen kundër rregullave të natyralizmit dhe më gjerësisht, kundër parimeve të realizmit. Më 1887, pasi ishte shkëputur Huysmans tashmë (ai shpjegohet për këtë në parathënien e *Për së prapthi*, më 1884), pesë dishepuj të Zola-s kishin dënuar, me një letër të hapur të publikuar në *Le Figaro*, "teprimet" e mjeshtrit, duke

përzier zërin e tyre me kundërsulmet e spiritualistëve dhe simbolistëve.

Anatole France (që e kritikon ashpër Zola-në), Brunetiëre (*Falimentimi i natyralizmit*), përpara Léon Bloy (konferenca për librin e tij *Varrimi i natyralizmit*), Barrès, M.E.de Vogüé (*Romani rus*, 1886), e shumë të tjerë, sigurisht në anketën e Jules Huret-së mbi evolucionin letrar të 1891-shit, tregojnë ndarjen e tyre me konceptimin mbizotërues të romanit që nga Balzac-u e në vazhdim. Ata e shpallin si të tejkaluar kohën e kërkimeve të gjera e objektive, të konkurrencës së gjendjes civile e të paraqitjes me pretendime shkencore e deterministe të shoqërisë bashkëkohore. Ata kërkojnë që të zënë vendin e tyre idealet "më të larta", të ndjeshme ndaj mistereve të sjelljeve njerëzore dhe ideve filozofike më ambicioze. Reagimi idealist që përfshin shkrimtarët, triumfon në kritikë dhe desh futi në këtë trazirë vetë romanin. Disa autorë, si R.de Gourmont apo Jules Renard (*Journal*, 1891), kalojnë nga përçmimi për disa romane në përçmimin e romanit si zhanër.

Dobësia e botimeve të viteve 1890-1920, siç shpjegon M. Raimond, i ushqen këto mendime kritike.

Asnjëherë më parë, qysh nga procesi i shumëfishtë e censorëve klasikë, romani nuk kishte qenë objekt i një mosbesimi të tillë të përgjithshëm.

Mbretërimi i "mjeshtrëve zyrtarë", France, Barrès, Loti, Bourget, "papët", i përlligj këto sulme: për shumë vëzhgues, zhanri duket se kishte humbur çdo freski, çdo aftësi krijuese, çdo kapacitet për zbulim të ri.

Për ironi të historisë, mjetet e vjetra të romanit të shekullit XIX, përshkrimet, dialogët, analizat, nuk ishin zëvendësuar: ato ishin gjithnjë në qendër të vëmendjes. Aq sa përtej dallimeve në përmbajtje, ose kundërshtive ideologjike, forma kanonike e romanit të shekullit XIX mbretëron në mënyrë të plotë, sipas varianteve të tij: romani psikologjik, romani zbavitës, romani historik, romani ekzotik, romani-tezë. Duket se në të njëjtën kohë zhanri përjetësohej dhe shteronte. Kriza e natyralizmit po kthehej në krizë të romanit. A mos e ardhmja u përkiste tashmë zhanreve të tjera? Gjatë këtyre viteve të dyshimit e të tranzicionit bashkekzistonin rregullat e realizmit, vazhdimësia dhe kriza e romanit. Në këtë kuptim, me gjithë ringritjen e krijimit romanesk, e ndjeshme në Francë nga fillimi i viteve 1920 (e dukshme më herët), e për më tepër me gjithë një lulëzim të admirueshëm të kryeveprave në nivel ndërkombëtar, që dëshmojnë forcën rinovuese të zhanrit, *kriza* e romanit nuk ka marrë fund, përkundrazi. Që nga fundi i shekullit XIX, e gjithë letërsia kishte hyrë në një fazë rrënjësisht *kritike*, së cilës romani, forma letrare mbizotëruese nga ana sasiore, nuk i shpëton dot. Nathalie Sarraute-i ka të drejtë: shekulli XX, i frytshëm

dhe i paqartë, është për romanin epoka e dyshimit. Dhe aty përsëri, si në epokën klasike, ndodh që boshi të jetë më shprehës se diçka e mbushur plot.

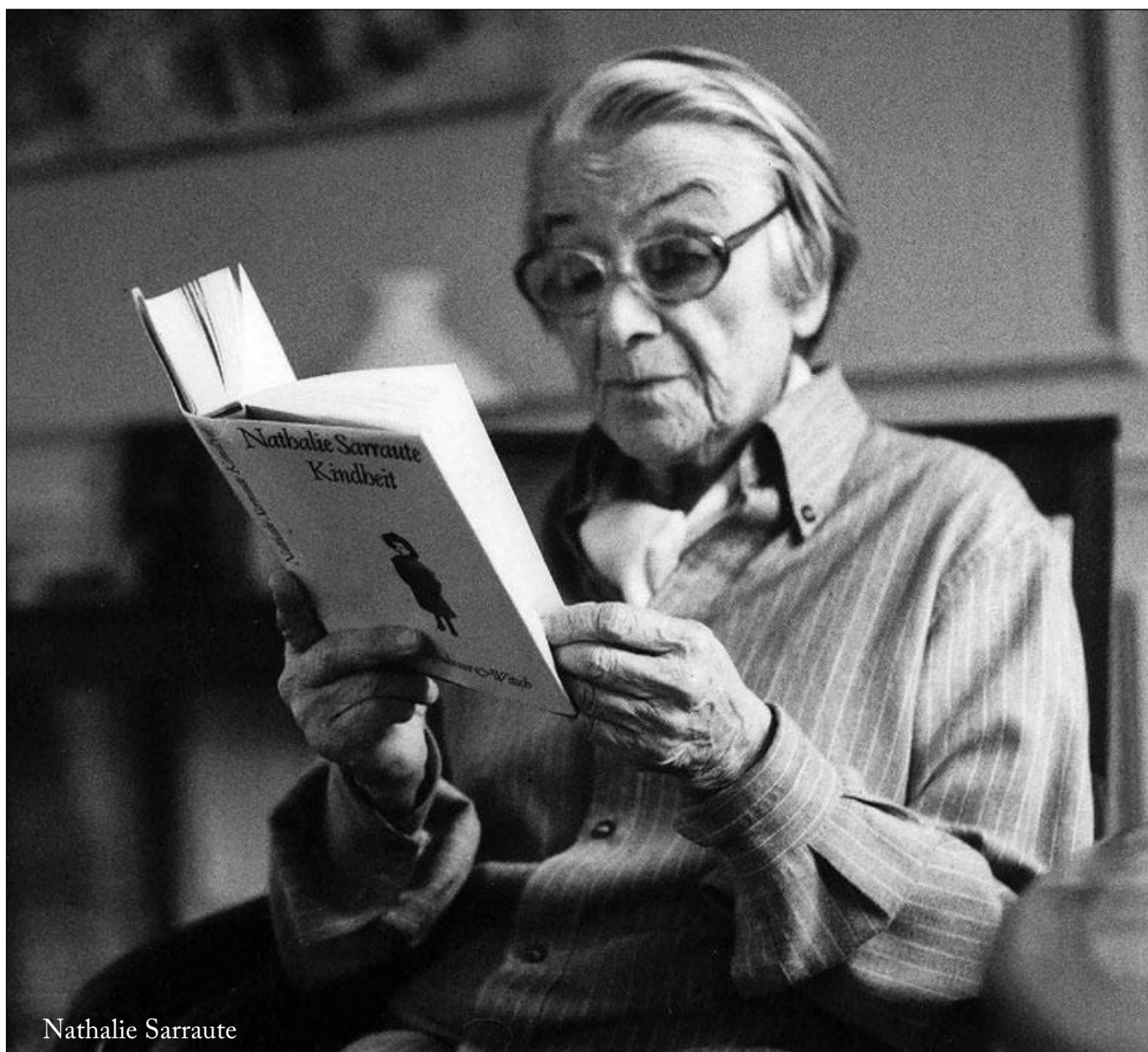
DYSHIMI I MADH: BRETON-I DHE SURREALIZMI

Lëvizja surrealistë ka shprehur disa kritika të rëndësishme kundër romanit që gjatë periudhës së formimit të saj. Ato u formuluan për herë të parë më 1924 nga André Breton-i në *Manifestin surrealist*. Përderisa surrealizmi paraqitet si lëvizja më e rëndësishme letrare dhe artistike e shekullit tonë, kritikën e tij kundër zhanrit romanesk meritojnë një shqyrtim të vëmendshëm. Mirëpo, në kundërshtim me një ide të përshtatshme, por të pasaktë, ky dënim nuk ka qenë një shkikshërime brutal e pa apelim, as edhe një çështje dogme, e vendosur nga një shije e pamposhtur nga teprimi dhe provokimi. Për më tepër, çështja e romanit nuk ka qenë një mollë sherri midis anëtarëve të lëvizjes. Të mos harrojmë se *Nadja* e Breton-it është e vitit 1927, ose *Shturja* e Aragon-it u shkrua midis 1918-s e 1923-shit, *Fshatari në Paris* u botua më 1925, para ndarjes së *Manifestit* të dytë të 1930-s. Cilatdo që mund të kenë qenë mospajtimet dhe ngurrimet (heshtjet mosmiratuese të Breton-it, kritikën e tij), zë vend, shumë shpejt, pranë praktikave më të njohura të surrealizmit: shkrimi automatik, leximi i ëndrrave, bashkimet; edhe një rrefim surrealist.

SURREALIZMI KUNDËR REALIZMIT

Manifesti fillon me përjetimin e një ekzistence të humbur, atë të njeriut që, rreth vitit të njëzetë të jetës së tij e lëshon veten para një "fati të errët". I dhënë me mish e me shpirt pas një nevojë të domosdoshme praktike, ai e lë "imagjinatën e tij të dashur" të fëmijërisë, e cila nuk pranonte kufij, të stërvitet sipas ligjeve të një "dobie arbitrare". Kjo ishte kërkesë e flaktë për *liri*, kundër kontrollit të inteligjencës, sipas kredos që ne e dimë shumë mirë tashmë, se ia vlen më mirë të jesh viktimë e imagjinatës. "Nuk është frika nga marrëzia, - shprehet Breton-i, - që do të na detyrojë ta lëmë në gjysmëshëtitë flamurin e imagjinatës". Dhe menjëherë: "Procesi për qëndrimin realist duhet të mësohet pas atij të qëndrimit materialist." E dhëna e parë, më e keqja, është shenjë e dorëzimit të plotë ndaj ligjit të përpjekjes më të vogël. Thënë ndryshe, armiku është pozitivizmi. Zola denonconte të paarsyeshmen, e paafte për të kuptuar të vërtetat shkencore, të vetmet objekte të besimit racional. Breton denoncon shkencën, artin, opinionin e lajkatur në shijet e tij më të ulëta. "Qëndrimi realist,

Nathalie Sarraute

i frymëzuar nga pozitivizmi, nga Saint Thomas tek Anatole France, më duket krejt armiqësor ndaj çdo përpjekjeje intelektuale e morale. Unë nuk e duroj dot, sepse ai tregon mediokritet, urrejtje dhe diçka që nuk bie në sy”. Është ky që krijon pjesët qesharake, librat fyes, dhe sidomos, “shumicën e romaneve”. Romani lë të zvogëlohen te ne virtytet e revoltës, të pritjes. Ai ka një funksion përshtatjeje, sfungjeri, ai është “revanshist”, siç thotë për të Breton-i diku gjetkë. Dënimi i romanit nuk shtrihet dhe aq si kritikë për një “zhanër”, sesa si rebelim ndaj një qëndrimi shumë të zakonshëm, mospranimi i një gjendjeje shpirtërore të përlur.

Me përmbysje, “marrëzia” është fati i këtyre “fillimeve për romanin”, modeli i të cilit, i propozuar një ditë nga Paul Valéry, është ai i famshmi i markezës, i provuar që atëherë aq shumë, me sa duket, nga romancieri mesatar. “Markezja doli në orën pesë”, *incipit* më i njohur i romanit francez, është shembulli i ngjeshur i çdo rrëfimi realist. Të tilla formula e skualifikojnë romanin, sipas Breton-it, sepse, ankesa e parë, ato ushtrohen “në një stil informacioni të thjeshtë” dhe pikësedyti, ato mbështeten vetëm në arbitraritetin e romancierit. Me garancinë e Valéry-së, ne rigjejmë kritikën e Mallarmé-

së për “fjalët e grupit”, të cilave nuk u është dhënë asnjë “kuptim më i pastër”. Për karakterin e dytë, të kemi kujdes në faktin se heqja dorë është e kundërta e arbitrarës së shkrimit automatik i cili, përkundrazi, merr parasysh një nevojë të domosdoshme të shpirtit në lëvizjen e tij të pakontrolluar. Surrealizmi nuk i ikën reales; ai e ndjek atë, çka nuk është e njëjta gjë. Kjo është një *reale* më e gjerë, një reale e plotë. Këtë e dëshmon përkufizimi i fjalës “surrealizëm”, disa faqe më larg: “Automatizëm psikik i pastër, me të cilin duam të shprehim, qoftë me fjalë, qoftë me shkrim, qoftë në çdo formë tjetër, funksionimin real të mendimit.” Realja nuk preket nga kapriçio e artistit, duke bërë që të paraqitet një element çfarëdo, jashtë jetës së përditshme, ajo është aktiviteti i lirë i shpirtit: “I diktuar nga mendimi, në mungesë të çdo kontrolli të ushtruar nga arsyeja, jashtë çdo shqetësimi estetik e moral.” Kjo ambicie më e gjerë konfirmohet në *Manifestin e dytë*: “Gjithçka të bën të besosh se ekziston njëfarë pike e caktuar e shpirtit nga ku jeta dhe vdekja, realja e imagjinaria, e kaluara dhe e ardhmja, e komunikueshmja dhe e pakomunikueshmja, e larta dhe e ulëta pushojnë së qeni të perceptuara në mënyrë kontradiktore.”

DËNIMI I ROMANIT REALIST

Breton-i vë në dukje veçanërisht dy aspekte karakteristike të mënyrës realiste, përshkrimin dhe psikolo-gjinë e personazheve. Pikësëpari, përshkrimi është një “asgjë”, por që përsëritet: është një varg kartëpostalesh po aq shabllone. Ndërsa arbitrariteti themelor i shënimit realist të veçuar rrjedh nga karakteri i tij (gjasme) gabimisht përfundimtar (ai jepet “njëherë e mirë”), përshkrimi përtërihet në banalitetin e tij, në një diçka verbuese e pa vlerë, “një mbivendosje imazhesh të kataloguara”. Shembulli për të mos u ndjekur që zgjedh Breton-i është përshkrimi i një dhome të verdhë, të nxjerrë nga *Krim e Ndëshkim* të Dostojevskit: “Kthina e vogël në të cilën djaloshi ishte futur brenda qe e veshur me letër të verdhë: aty kishte lule barbaroze dhe perde byrinxhyku në dritare; dielli në perëndim hidhte mbi të një dritë të fortë... Dhoma

“

Ajo që ka rëndësi të theksohet është se xhirimet në një vend të vogël si Shqipëria, nuk merren përsipër as nga shteti, as nga kompani prodhuese, por nga njerëz që kanë inisiativën dhe prirjen e tyre, nën shembullin e vëllezërve Lymier, apo vëllezërve Manakis.

nuk kishte asgjë të veçantë. Mobiliat, në dru të verdhë, ishin që të gjitha shumë të vjetra etj.”

Do të shohim që Breton-i ka zgjedhur një pasazh shumë “balzakian” të romancierit rus, si për të vërtetuar, kundër dhe me De Vogüé (për të cilin romani rus i shtonte realizmit cilësitë e humanizmit) që, në këtë rast, të gjithë realizmat kanë të njëjtën vlerë; do të shënojmë gjithashtu, pas Jacqueline Chénieux, se Breton-i e ka fshirë emrin e Raskolnikov-it, i cili i jep përshkrimin të dhomës ku studenti do të kryejë krimin e tij një përmasë tregimtare e dramatike të padiskutueshme. Breton-i e di mirë se “autori ka arsyet e veta” për ta mbingarkuar: ai përgatit njëjën e historisë së tij; banaliteti i dekorit është diçka e menduar qartë, kurse ngjyra e verdhë, siç shënon Michel Butor, është domethënëse për një atmosferë. Por Breton-i refuzon çdo “motivim” narrativ. Nëse ai vetë qëndron jashtë kësaj dhome, edhe ai ka gjithashtu arsyet e tij. “Motivi” është pa shije, pa vlerë nga pikëpamja estetike. Megjithatë, autori “humbet kohën e tij”, domethënë, duke bërë që të humbasë edhe ajo e lexuesit të tij, duke i dhënë atij të provojë një moment të padenjë të letërsisë, një minutë letrar depresioni dhe dobësie. Breton-i dëshiron të mbrohet nga rreziku i një leximi të tillë. Në fakt, romani realist, më shumë se çdolloj tjetër, zhvillohet në kohë dhe kërkon, si pasojë, kohën e lexuesit të tij, duke zvogëluar çastet e tij në një emërues më të vogël të përbashkët, atë të “përtesës” e të “lodhjes”. Në vend që të nxjerrë përfitime nga minutat e çmuara të ekzaltimit, të takimit, të intensitetit magjik, ai vonohet me të tjerët. Meqë ai nuk tregon asgjë, në të vërtetë, por kufizohet duke bërë emërtime pa i sqaruar ato, ndërmarrja e tij është tri herë e kritikueshme: lexues, unë abstenoj, unë nuk hyj dot.

Në ushtrimin e psikologjisë – fusha e dytë – Breton-i denoncon një aparençë të lirisë (gjithçka parashikohet “në mënyrë të admirueshme” dhe heroi bën sikur i prish planet, objekt i të cilave është ai vetë. Sepse leximi i një romani ngjan me kotësinë e një ushtrimi të panatyrshëm: një lojë shahu, suksese, gjuhë e stërholluar. Këtu shqyrtimet janë shumë të dobëta, saqë “mendimi i vërtetë që kërkon veten” kthehet në karikaturë. Përkundrazi, në këto debate të gabuara analiza e sjell të panjohurën pa u lodhur tek e njohura: në këtë rast, Proust e Barrès duket se dënohen së bashku. Jo vetëm se fuqia e imagjinatës shkon dëm në këto ëndërrime të përafërta, të cilat barazojnë larminë e pazvogëlueshme të të gjitha gjërave, por sakrifikohet “ndjenja” dhe “veprimi” nënvleftësohet, madje anulohet. “Më duket se çdo veprim ka në vetvete justifikimin e tij, shkruan Breton-i, të paktën, për atë që është i aftë ta kryejë atë, që ka aftësinë rrezatuese, të cilën edhe kritika më e vogël qëllimkeqe mund ta dobësojë”. I cituar si shembull, këtë radhë kritikohet Stendhal-i për llomotitjet psikologjike, që përdoren për të na topitur energjitë e lindura, në vend që t’i ngjallin e t’i lavdërojnë ato. Përkundrazi, romani realist i zmadhon aftësitë e papërfillshmetë romancierit të përkushtuar ndaj joautentikes. A është ky një dënim pa apelim i romanit?

Përktheu nga frëngjishtja Gjovalin Kola
Fragment nga libri “Hyrje në teoritë e mëdha të romanit”,
Botimet Onufri, 2015

Portret i André Breton, Viktor Brauner

SKËNDER BUÇPAPAJ

•
ingur

OnufriPoezi